ЛННБ України ім.В.Стефаника
00938282 (W)

2012

ВИБРАНІ ТВОРИ УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ.

2—3.

I. ***Михайло Драгоманов:*** *Казка Богдана Хмельницького (етнографічна студія).*

II. ***Тексти:*** *старопольські, староческі і церковнославянський — байки про вужа в домі.*

III. ***Іван Франко:*** *На Святоюрській горі (поема).*

IV. *Староруська притча про гадюку в домі.*

V. ***Іван Франко:*** *Притча про захланність.*

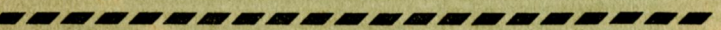

ПЕРЕДНЄ СЛОВО НАПИСАЛИ [redacted]
і ДР. ІВАН ФРАНКО. — ПРО ЖИТЄ МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА ПОД[redacted]

ВИДАНЄ [redacted].
:: ВЛАСНІСТЬ Д-РА ІВАНА ФРАНКА. ::

ВИБРАНІ ТВОРИ УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ.

2—3.

Б.207

3 г. 2-3 (1912).

I. МИХАЙЛО ДРАГОМАНОВ: Казка Богдана □ Хмельницького (етноґрафічна студія). □

II. ТЕКСТИ: старопольські, старочеські, і церковно-славянський — байки про вужа в домі.

III. ІВАН ФРАНКО: На Святоюрській горі □ (поема). □

IV. Староруська притча про гадюку в домі.

V. ІВАН ФРАНКО: Притча про захланність.

ПЕРЕДНЄ СЛОВО НАПИСАЛИ [redacted] і ДР. ІВАН ФРАНКО. — ПРО ЖИТЄ МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА ПОДАВ [redacted]. ∞ ∞ ∞ ∞

ВИДАНЄ [redacted].

ВЛАСНІСТЬ Д-РА ІВАНА ФРАНКА.

Збірка М. С. ВОЗНЯКА

ЛЬВІВСЬКА БІБЛІОТЕКА
АН УРСР
№ И- 35123

У ЛЬВОВІ, 1912.

З ДРУКАРНІ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА.

ПЕРЕДНЄ СЛОВО.

II.

Отся книжка має поперед усього педагогічну вартість. Вона показує на прикладї одної теми, взятої з народнїх вірувань та переказів, як ті складові части народнього світогляду знаходять собі вираз у письменстві, а з письменства переходять знов у устну традицію, перебігаючи протягом часу та історичного розвою межі ріжних країв та заборола ріжних язиків.

Розвідка М. Драгоманова про „Байку Богдана Хмельницького“, оповідану послам Любовицькому та Грондському, дуже гарно ілюструє перехід казкового мотиву про відносини гадюки до чоловіка із старовини до новійших часів та з далекого сходу на захід і також до нас, на Вкраїну. З погляду на методу обробленя теми та на богацтво зібраного і визисканого в нїй матеріялу статю М. Драгоманова можна назвати бездоганною. Час і обставини, серед яких була написана та стаття, спричинили те, що автор не міг покористувати ся тими польськими та чеськими варіянтами, що заховали ся в старих і рідких друках, і були на ново передруковані вже по його смерти. Одинокою помилкою яку допустив Драгоманов у своїй статї, треба вважати його твердженє про те, що Хмельницький після битви під Цецорою два роки провів у неволї в Константинополї, де міг від когось із його турецького окруженя чути оповіданє про гадюку в домі. Можна сказати на певно, що Хмельницький

був у неволї в Криму, та поза те не можна сказати нїчого більше, бож не виключена можливість, що і в Криму від Татар чи від кого иншого він міг чути се оповіданє.

Не виключена одначе й друга можливість, що се оповіданє могло дійти до Хмельницького на Вкраїнї з якогось друкованого жерела. Се жерело могло бути польське, хоч певна річ, що се не була анї збірка байок Бєрната з Люблина, анї Реїв „Zwierzyniec“, бо всї три версії байки про гадюку в домі, поміщені в тих старопольських книжках, дуже сильно рїжнять ся від оповіданя Хмельницького. Розуміють ся, міг і Грондський, передаючи оповіданє Хмельницького, дещо додати також від себе; се тим правдоподібнїйше, що і в инших уступах свойого оповіданя про польсько-козацьку війну 1648 і дальших років, прим. про звяду Чаплїнського з Хмельницьким, він виявив дуже значний літературний талант.

Та не виключена нарештї можливість, що Хмельницькому стало відоме оповіданє про гадюку в домі з якогось церковно-руського жерела, писаного або друкованого. В отсїй книжцї я подав вірш і переклад церковно-славянського тексту сего оповіданя з книжки „Їѳика їерополитика“, виданої у Львові 1760 р. До того, що сказано про сю книжечку на ст. 45 отсеї книжки, можу додати тепер, що львівське виданє було передруком київського виданя з р. 1712, що вийшло заходом архимандрита Печерської Лаври, Атанасія Милославського. Чи се було перше виданє і чи був архимандрит Атанасій його автором, сего тепер не можу сказати, але се можу сказати, що його авторство видаєть ся менї неправдоподібним. Можливо, що той сам твір був друкований уже давнїйше, хоч може в иншій формі і під иншим заголовком. У бібліографії Каратаєва[1]) на ст. 452 описано ось яку книжечку:

---

[1]) И. Каратаевъ, Описаніе славяно-русскихъ книгъ, напечатанныхъ кирилловскими буквами, томъ первый, съ 1491 по 1652 г. (Сборникъ отдѣленія русскаго языка и словесности Имп. Академіи Наукъ. Томъ XXXIV. № 2). Санктпетербургъ 1883.

„439. Анѳологїѧ, сирѣчь Мѣтвы й поѕчéнїѧ дѹшеполезныѧ. Ѣ дшевнѹю полѕѹ сѵзданы' всѣх бл҃гочтвыхъ любомѫ̀твенник' кратцѣ собранѧ, й бл҃гочинн҃ѣ расположéнѧ. Тщáнїем ѿсне прѣвелѣ. его мл҃. Гсдна Фца Петрà Могúлы. митропол. К: г. ѧ҃х҃л҃s. (1636) млѧ кд. (24)“. Із опису сеї книжечки, якої примірники відомі бібліографови в царській Публичній бібліотеці та в бібліотеці Академії Наук у Петербурзі, довідуємо ся, що вона містила 12 ненумерованих і 418 нумерованих карток маленького формату 16-ки, такого самого, як львівське виданє „Ѳики їерополитики“, і що найважнїйше, містила в собі більше як 50 образків, різаних на дереві. На початкових 12 сторонах була передмова Петра Могили. Бібліограф не почислив докладно образків — їх у львівськім виданю 60 — і додав тілько увагу, що в друкованім катальозї старопечатних книг гр. Толстого подано її докладнїйший опис на ст. 187—192. Обєм сеї книжечки був значно більший, як обєм львівського виданя „Ѳики їерополитики“, але се не виключає можливости, що вона входила в склад публїкації Петра Могили. Зазначу ще для бібліографічної повноти, що друге після київського виданє „Ѳики їерополитики“ вийшло в Петербурзі 1717 р. з иншою передмовою; правдоподібно се виданє ще з иншою передмовою було передруковане у Відні 1782 р.

В доповненю до статї Драгоманова подано в отсїй книжцї: II. Тексти старопольські, старочеські та церковно-славянський байки про вужа в домі; III. мою поему „На Святоюрській горі“, поетичну перерібку оповіданя Гронд'ського; IV. Переклад старорускої притчі про гадюку в домі, яка в кількох перерібках була досить популярна в старій Руси, але з пізнїйшою байкою Хмельницького крім основного віруваня в надприродну силу гадюки не має нїчого спільного, і нарештї V. мою „Притчу про захланність“, поетичну перерібку старорускої, зглядно староєгипетської притчі.

Львів, дня 1. н. ст. сїчня 1912.

Іван Франко.

I.

БАЙКА БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО.

ЕТНОҐРАФІЧНА СТУДІЯ

МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА.

1. **Типічне значіннє байки Хмельницького.** Сучасник славного українського гетьмана й істрорик воєн його з Польщею, Грондский, оповідаючи про посольство своє, вкупі з Любовіцким, до Богдана Хмельницького в 1655 р., подав одну подробицю, інтересну не тільки для політичної, але й для літературної історії нашої батьківщини. Ми розуміємо ту байку, що оповів польським послам Б. Хмельницький. Ми так мало маємо звісток про устну словесність наших предків, що кожда звістка про неї стає двічі дорога. Та окрім того байка, що її записав зо слів гетьмана угорський історик, інтересна своїми відносинами до давньої письменности й устної словесности ріжних народів, азіятських і европейських. Розбір сих відносин відкриває нам на політичному примірі історію сотень, коли не тисяч так називаних народніх оповідань і вірувань, що кидає світло і на практично важну справу про відносини межи так називаними народніми і культурними, національними й інтернаціональними елєментами цівілізації. Через те ми надіємо ся, що читач не возьме нам за зле, коли зупинимо його увагу на байці славного гетьмана, котру він може проминув, занятий політичним інтересом історії, в яку вона вставлена.

2. **Зміст байки Богдана Хмельницького по Костомарову.** Ось та байка з моралю, виведеною з неї Б. Хмельницьким, по перекладу М. І. Костомарова[1]).

„Сідайте та слухайте, панове! Ви принесли нам прегарні пропозиції від короля, але чи можливо їх

---

[1]) Богданъ Хмельницкій, вид. 4-те, 1884 Т. III., 216—219.

приняти, чи не можливо? Вислухайте отсю побрехеньку! Давно, кажуть, жив у нас селянин, дуже маючий; усї сусїди завидували йому. У того селянина був домашнїй вуж, що нїкого не кусав; господарі усе клали йому молоко в дїру і він часто лазив між родиною. Одного разу стало ся таке: дали хлопцеви молока; прилїз і вуж і почав хлептати молоко з горнятка; за те хлопець ударив його ложкою по голові і вуж укусив хлопця. На жалібний крик дитини прибіг батько й дізнавши ся, що вуж укусив сина, кинув ся вбивати звірюку; вуж успів сховати голову в дїру, а хвоста не успів; господар відтяв йому хвіст. Хлопець умер від укушеня, а вуж лишив ся калїкою й від тодї бояв ся вилазити з дїри. Незабаром після того богатство того чоловіка почало значно вменшати ся, нарештї він, став дуже бідний і, бажаючи дізнати ся про причину побіг до знахорів і каже їм: „Скажіть, прошу вас, що се значить, що минулими роками я менше дбав про господарство, а всего у мене було богато; нї в кого не було так богато і таких прегарних волів, як у мене; нї в кого корови не давали стільки молока; нї в кого вівцї не давали такої пишної вовни; нї в кого кобили не родили таких гарних лошат; нїде поля не давали таких богатих жнив; у нїчиїх садах не бренїло стілько бжіл; стада мої не терпіли від слабостий; я сам не знав нїяких неприємностий; в домі моїм бували гостї; нї в кого з сусїдів не було такої великої родини; бідний не відходив з під мойого дому з порожнїми руками; нї в чому не було недостатку; всякого добра було у мене доволї. Та ось за скілька років розлїзло ся все, що я зібрав за цїле житє, і між сусїдами нема біднїщого від мене; і хоч я паду від працї для піддержання життя, а про те нї що не йде менї на користь, але що день то гірше й гірше. Скажіть, коли знаєте, причину мойого нещастя, і чи не можна помогти йому?“

Йому відповіли: „Поки ти давнїйшими роками гарно обходив ся зі своїм домашнїм вужем, він брав на себе всї нещастя, що грозили тобі, а тебе лишав вільним від них; тепер же, коли між вами настала ворожня, всї біди впали на тебе. Коли ти хочеш дав-

нїщого щастя, то погоди ся з вужем". Жінка понесла йому молока, але вуж наїв ся молока тай знову сховав ся в нору. Якийсь час доглядав сего господар, далї почав кликати вужа, бажаючи заключити давнїщу дружбу. Тодї відповів йому вуж: „Даремно ти заходиш ся, аби була між нами така дружба як давнїще, бо скоро лиш я погляну на свій хвіст, що я втратив за твойого сина, зараз вертає ся до мене пересердє; з другого боку й ти, скоро лиш згадаєш, що ти втратив сина, зараз закипить у тобі обуренє, так що ти готов розторощити менї голову. Через те досить буде дружби межи нами, коли ти жити меш у своїм домі, як тобі любо, а я у своїй норі, і будемо помагати один одному". Те саме, пане после, стало ся й між Поляками й Українцями. Був час, коли в сім величезнім будинку Річи Посполитої ми разом були щасливі, радували ся нашими спільними успіхами; козаки відвертали від короллївства грізні небезпеки і самі брали на себе удари варварів. Мешканцї Польщі, зберігаючи козаків у волї, не сердили ся за те, коли вони сербали з молока, що находили в закутках, куди не доходили ті, що звуть лише себе синами давньої батьківщини. Тодї королївство польське процвітало й сіяло щастєм у очах усїх народів; усї народи йому завидували; нїхто не брав здобичі від короллївства польського, а куди лише польські війська йшли в купі з козацькими силами, скрізь тріюмфували, скрізь виспівували побідні пісні. Але потому ті, що звуть себе дїтьми короллївства, стали нарушувати волю Українців і бити їх по голові, а Українцї, коли їх заболїло, стали кусати; тодї стало ся, що й Українців більша частина відтята і синів короллївства чимало пропало. Від тодї, скоро лише ті народи згадають біди, заподїяні один одному, зараз повстає пересердє, і хоч почнуть вони годити ся, то через найменшу причину справа не ладить ся.

„Наймудріщий зо смертних не може зробити того, аби між нами настав певний і довгий мир, як лише так: нехай короллївство польське зрече ся всего, що належало до князївств землї руської, нехай відступить козакам до кермованья всю Русь до Володимира, і Львів, і Ярослав і Перемишль, з умовою, аби ми, си-

дячи собі в своїй Руси, як у норах, відвертали ворогів від польського королівства. Але я знаю: як би в цілім королівстві лишило ся всего сто панів, то й тоді би вони не пристали на се. А козаки, поки мати муть зброю, теж не відступлять від сих умов".

3. **Українські варіянти байки про селянина і вужа.** Оповідання, похожі на сю байку Хмельницького, і досї можна почути від українських селян, тай звязані з ними повіря про те, що змії можуть дарувати богатства і приносити щастє в хату. На жаль ні один видавець українських народніх оповідань не записав іще народнього варіянта сеї байки, але ми самі чули дитиною оповіданнє зовсім схоже в основних рисах з байкою славного гетьмана і не сумніваємо ся, що, спитавши старих людий, і тепер дослїдник почує в ріжних місцях України варіянти наведеного вище апольога.

4. **Міжнароднїй характер сеї байки.** А про те ми дуже помилили би ся, як би вважали се оповіданнє за виріб місцевої народньої мудрости батьківщини Богдана Хмельницького, а се по найбільшій частинї готові думати наші, часто навіть дуже вчені дослїдники народніх оповідань і рідної старовини. Байка Богдана Хмельницького належить до того величезного скарбу оповідань, що вже давно став власністю міжнародньою, хоть ріжні його елєменти й мусїли первісно повстати в сїй чи тій спеціяльній, або національній области. Означити в кождім окремім разї, в якій области повстало яке оповіданнє й якими дорогами воно розширяло ся в инші области, — помагає порівнаннє варіянтів того оповідання, які ми находимо у ріжних народніх областях і ріжними часами.

5. **Варіянти байки: індійський і клясичні.** В сїм разї оповіданнє, що чинить основу наведеної вище байки, зайшло навіть у письменство вже дуже давно; воно подибуєть ся у грецьких збірниках, що називають ся звичайно байками Езопа, і в латинських наслїдуваних їх, тай у збірнику індійських байок, звіснім під іменем Панчатантри (пять книг). Хоч

остатня памятка, що до часу своєї наконечної редакції, й пізнїща від клясичної епохи, а про те основа її без сумнїву старша; власне індійський збірник дає нам байку, що ми нею займаємо ся, в формі найорігінальнїщій і рівночасно найблизшій до редакції Хмельницького, — через те ми й почнемо наш порівняний огляд від індійського варіянта, й дамо його в повнім перекладї з нїмецького перекладу Т. Бенфея[1]).

6. **Зміст індійського варіянта.** „В однім місцї жив брамін на імя Гарідатта. Він займав ся хлїборобством, але завсїди минав у нього час, не даючи нїякої користи. Раз брамін став засипляти з утоми від спеки під конець горячих годин серед свойого поля в тїни дерева. Коли се він побачив, що з під недалекого муравлиска вилїзає страшенна змія, вкрашена величезним чіпцем, тай подумав: „Певно се божество сього поля, а я його ще нї разу не вшанував. Ось чому моє хлїборобство й не дає менї доходу. Треба зараз же вшанувати його“. Подумавши таке, брамін зараз же добув звідкись молока, налляв його в пугар, пішов до муравлиска тай сказав: „О владико поля, як довго я не знав, що ти тут живеш! Через те я тебе не вшанував нїяк, за що ти прости мене тепер!“ Промовивши се й поклавши молоко, він пішов до дому. Коли на другий день він прийшов і подивив ся на те місце, то побачив у пугарі червонець — і так він ходив що дня сам, подавав молоко і находив усе по червінцеви. Але раз брамін наказав свойому синови віднести молоко до муравлиска, а сам пішов у місто. Син віднїс молоко, поклав його й пішов до дому. Коли він прийшов на другий день, побачив червонець і взяв його. Він подумав: „Певно в сїй купі повно червінців; ану-ко я вбю

[1]) Pantschtantra: Fünf Bücher indischer Fabeln, Märchen und Erzählungen. Aus dem Sanskrit übersetzt mit Einleitung und Anmerkungen von Theodor Benfey. Leipzig 1859, I-II. Властиво переклад є в другому томі, а перший посвячений критицї памятки і порівняному оглядови кождого з його оповідань. Наше оповіданнє, що є в книзї III., нр. 5 Паньчатантри, див. в II. т., 244—247; уваги до нього в т. I., § 150. Є дуже гарний переклад Паньчатантри на французьку мову, зладжений д. Лянсеро — (Lancereau, Paris, 1871).

змію й заберу від разу все!“ Порішивши таким чином, брамінський син ударив змію ломакою по голові, подаючи їй молоко. Але змія, що з волї долї лишила ся жива, вкусила його люто затроєними зубами, так що він на-млї ока вмер. Опісля люди його наклали недалеко від того поля купу дров і поховали молодця. На другий день вернув ся батько. Дізнавши ся від своїх людий, при яких обставинах погиб його син, він зовсїм згодив ся на те, що стало ся, і сказав: „Хто не ласкав для животин, що наближають ся до нього задля оборони, того колишнє богатство гине, як щастє лебедїв у льотосовому лїсї“.

Люди спитали: „Як то було?“ Брамін оповів про лебедів і чужу птицю. Тут Паньчатантра дає се нове оповіданнє, способом східнїх збірників оповідань, вставляючи одну історію в другу. Ми пропустимо се оповіданнє, бо воно не йде до нашого предмета, та звертаємо ся до дальшої історії про змію й браміна. „Сказавши таке, взяв брамін на другий ранок знов молоко, пішов туди (до муравлиска) і почав славити змію голосно. Минув довгий час, змія показала ся, але зупинила ся на входї муравлиска й сказала брамінови: „З захланности приходиш ти сюди, покинувши навіть сум по твоїм синї. Від нинї дружба між мною й тобою була би менї не до вподоби. Мене вдарив твій син у молодечім нерозумі і я його вкусила. Як можу я забути удар ломаки? А ти як можеш забути сум і сердечний біль по твоїм синї?“

Сказавши се, змія дала йому дуже дорогу перлу й пішла. Сказавши ще раз: „Не приходи більше“, вона сховала ся в свою нору. Брамін узяв перлу, пожалував за нерозум свойого сина тай пішов“.

7. **Порівнанє обох байок.** Схожість між оповіданнєм українським і індійським очевидна від разу. Рїжниця-ж між ними не лише у сьому, що Хмельницький очевидячки видумував подробиці на те, аби байка більше підходила до сучасного йому полїтичного руху (так у нього вуж бере на себе удари долї і тим помагає щастю селянина, а не безпосередно посилає те щастє, як се признають і повіря українські й инших народів,

куди дійшли подібні байки), але й у тому, що в індійськім оповіданню подробиці більше на місці й мотиви поступків усіх осіб показані ясніще, як і повинно бути в оповіданню оригінальнім, а не засвоєнім із людського поговору. Такою льогічністю та цільністю перевисшає індійське оповіданнє клясичні байки.

8. **Клясичні варіянти байки.** Зо скількох грецьких редакцій езопівської байки на сю тему ми навмисно вибираємо найдовшу і найдокладніщу, надруковану у виданні Де-Фурія по фльорентійськім рукописї байок Езопа[1]).

„Змія, що жила в норі перед дверми селянина, раз укусила його сина в ногу. Коли той зараз же помер, родителї його дуже засумували. Батько, сердитий за се нещастє, вхопивши сокиру, задумав убити змію й коли вона вилїзла на попас, селянин швидко прибіг, замахнув ся на неї сокирою, та не націлив ся добре і через те лише відтяв кінчик хвоста. Тодї селянин, боячи ся, аби змія не зробила смерть і йому, взяв муки, води й меду та просив змію відновити згоду. Але змія, злегка шипячи і все ще під каменем, промовила: „Не заходь ся більше, чоловіче добрий: дружба межи нами неможлива, бо анї я, поки бачити му своє калїцтво на хвостї, анї ти, бачучи могилу твойого сина, не можемо бути в спокійнім настрою духа“. — Байка ся навчає, що нїхто не може забути ненависти й почуття пімсти, поки мати ме перед очима нагадуваннє про дізнану кривду[2]).

9. **Характеристика грецької байки.** При порівнанню сеї грецької відміни байки з індійською кидаєть ся в очи її вривочність і брак у нїй або неяс-

---

[1]) Fabulae Aesopicae. Cura Francisci de Furia 1809, ст. 248—251, fab. CLV; другий варіянт коротший тамже 84—85, fab. XLII; та у виданнї Coray, Parerga, B. 1810, ст. 83, fab. 141.

Про прикмети четвертого, найстаршого по формі варіянта, що є в оксфордській рукописї байок Бабрія, див. у Zündel'n, Aesop in Aegypten, у Rheinisches Museum für Philologie 1847, 640.

[2]) То само властиво і в инших варіянтах, лише в XLII байцї у Де-Фурії, тай у Coray ст. 339, удар селянина влучає не у хвіст змії, а в камінь.

ність мотівів поведінки дієвих осіб: змія незвісно через що вкусила хлопця; батько, що рішив ся був із пімсти вбити змію, потому лякаєть ся, аби вона його самого не вкусила і лише через те йде мирити ся зо змією. Грецька байка робить вражіннє чогось недочутого, або недобре засвоєного. Такий же характер має й латинська байка, що дійшла до нас также в кількох верзіях: Федра й Ромуля[1]). Ми наведемо тут текст байки по Ромулю, бо віршовані байки Федра були забуті в середніх віках і не мали безпосереднього впливу на склад середньовікових редакцій байок, у тім числі й тої, що займає нас. Завважаємо зрештою, що байки Федра й Ромуля ріжнять ся між собою сим разом лише формою.

10. **Зміст Ромульової байки.** Ось Ромульова редакція нашої байки:

„До дому одного бідака приходила змія до стола і користувала ся кришками (з його їди) — і все йшло щасливо господареви. Через якийсь час бідак почав сердити ся на змію та зранив її сокирою. Після сього він попав у давню нужду. Порозумівши, що він розбогатів від щастя змії, котрим користував ся, поки не зранив її, чоловік покаяв ся (за свій поступок) і пішов з плачем просити прощеня. Але змія йому сказала так: „Як ти каєш ся, то я прощаю тобі твоє лиходійство; та хоч би рана моя й загоїла ся, то близна після неї не дасть тобі повірити тому, що наша довірчива дружба цілком обновила ся; так само й я тобі стала би приятелькою, як би могла забути зраду твоєї сокири. Так на завсігди мусить лишити ся підозрілим той, хто образив коли-небудь другого“.

11. **Походженнє грецької і римської байки від індійської.** При загальній уривочности викладу, ся латинська байка визначаєть ся ще й тим, що зовсім пропущено мотив, чому бідак осердив ся на змію.

---

[1]) Phaedri fabularum Aesopiarum libri V, rec. Schwabe, II, 406—407, Appendix, fab. XXXIII. Biblioth. classica latina, Parisiis, N. E. Lemaire; там же, 444, Romuli fab. Aesop. l. II, XI. Zündel, op. cit. 443.

Вона не каже анї слова про те, що змія вкусила сина. За те вона зберегла подробицю годованя змії чоловіком, хоч і передає сю подробицю вже в зовсїм чудній формі, тай подробицю про збогаченнє бідака прихильною змією — риси, яких нема у грецькій байцї в порівнанню з індійською. В загалї, склавши до купи грецьку й латинську байку дістаєм основу індійської. Вже по сім однім можна догадувати ся, що сї байки клясичних народів мали за оригінал індійську, а зовсїм не навпаки, тим більше, що уривочність викладу обох перших і недобре мотивованнє поступків дїєвих осіб у байках клясичних, як порівняти їх з індійською, теж не промовляє за оригінальністю перших. При тім же образ змії, що живе в муравлисках на розсипаному золотї, дуже часто подибуєть ся в усяких витворах індійської лїтератури, а не лише в отсьому апольогу, тай звязаний і оповіданнєм клясичних писателїв про мурашки, що вигрібають золото в Індії.

12. **Питаннє залежности грецької і римської байки від індійської.** Коли таким чином наведена вище байка Паньчатантри має всї ознаки твору оригінального, а байки грецька та римська ознаки наслїдування, то питаннє, як і коли могли перейняти сю байку клясичні народи середземно-морського басейна від далеких мешканцїв берегів Інда та Ганґеса? Питаннє се, то лише частина незвичайно інтересного питання про обопільний вплив ріжних народів світа від найдавнїщих аж до наших часів — питання, вже на стілько обробленого працями европейських ученых остатнїми десятилїтями, що про більшу частину сторін його вже можна дати зовсїм докладні вказівки. В сьому разї справа зводить ся до того, що таке оті грецькі та латинські байки, котрі дійшли до нас під іменем байок Езопа?

13. **Історія езопівської байки.** Всї звістки, які подають давні письменники про особу того Езопа, такі суперечні та неясні, що звести їх до чогось означеного нема нїякої можливости. Навіть час його життя кладуть ріжні письменники ріжно: від 59-ої олїмпіяди

до 40-ої. Розуміють ся, що Езопа, як дійсної особи, ніколи не було. Се по просту мітичний тип, як Гомер, Ліґурґ і т. и., до котрого приладжували ся байки, анекдоти, дотепні приказки, що ходили серед народу. Історію езопівської байки можна відтворити за літературними вказівками давніх письменників далеко імовірніше, ніж за біографічними звістками про особу Езопа. Так напр. Платон подає, що Сократ (ум. 396) перекладав на елєґійні вірші богато байок Езопа — значить, до Сократа ті байки не були виложені віршами. Діоґен Ляертський, письменник III-ого століття перед Р. Хр. подає, що Димитрій Фалєрський, Атенський бесїдник і фільософ, що вмер коло 282 р. перед Р. Хр., зводив до купи байки Езопа — значить, зводу того доти не було. Нарештї Бабріос, що жив у пів століття після Діоґена Ляертського, зложив віршований звід езопівських байок, що ходив по руках охочих аж до XII ст. після Р. Хр., але потім його забуто, поки знов не знайдено на Афонї у 1844 р., і тепер він є підставою для всїх розмов про езопівську байку. Бабріос, сам родом із Сирії, тодї згеллєнїзованої, каже, що байку видумали Сирійції, піддані Нїна й Беля, се-б то Асирійці (свідоцтво, до котрого ми ще вернемо ся), а що до Греків її перенїс Езоп; про свою-ж працю Бабріос каже як про справу „нової Музи", про себе як про чоловіка, що „отворив двері, котрими зараз увійшли инші". Значить, перший більше чи менше повний віршований звід байок, приписуваних Езопови, зложено аж у II-гому столїттї перед Р. Хр. Як далекі ми від думки про Езопа, як про дійсного письменника VII—VI століття перед Р. Хр., а заразом і про езопівську байку, як про продукт особистого творива! Як би навіть справдї й істнував коли-небудь Езоп, як індівід, що складав байки, то устна передача їх протягом кількох століть, звісно, не зберегла би з них нїчого індівідуального й додала би до них инші, про які складач і не думав. Ті додатки йшли далї й після того, як був зложений звід Бабріоса, аж у глуб середнїх віків, із котрих ми маємо тепер рукописи езопівських байок. Найстарші рукописи — X-го століття, а найбільше розширений був звід византійського черця XIV ст. Плянуда.

Латинські байки також причеплені до імени Езопа й очевидячки перейшли в Італію з Гелляди відносно пізно і при тому мабуть із-разу устною дорогою, а вже потому літературною. Першим зводчиком їх у Римлян був Федр, визволенець Августа. Федр не знав Бабріоса і при тому викладав свої байки з відмінами, часто (як ми бачили напр. вище) доволі значними від грецьких редакцій байок.

Після Федра зводили байки Авіян, із 42 байок котрого 32 перекладені з Бабріоса, та Ромуль, що вже належав радше до середніх віків, ніж до клясичної давнини. Прозаічний звід сього Ромуля вживав ся середніми віками у школах, бо звід Федра був забутий аж до самої епохи Відродження.

14. **Східне походженнє байок Езопа.** Але не досить того, що так називані Езопові байки не є плід творива звісного грецького, буцім то дуже давнього письменника — байки ті, бодай по найбільшій частині, не були продуктом творива й грецької нації, як се властиво признавали й самі Греки. Ми вже навели вище заяву Бабріоса, що байку винайшли старі Сирійці, а що Езоп перший лише переповів її Геллєнам. Із сим властиво годять ся й ріжні варіянти біографічних оповідань про Езопа, що роблять його то Фригійцем, то навіть Етіопом, тай назва у Греків моралізуючого апольога байкою фригійською чи лїбійською. Греки самі признавали, що дістали байку зі Сходу, від народів давнїщої культури, а порівняний дослїд літератури й народніх оповідань усе більше потверджує сю зразу неясну відомість.

15. **Порівняний метод у фольклорі.** Згаданий вище порівняний дослїд став на міцний ґрунт від часу, як Европейці пізнали літературу Індії. Европейських учених вразила схожість оповідань і байок клясичних і новоевропейських народів з індійськими оповіданнями і вони виробили три теорії для пояснення тієї схожости. Розуміють ся, ми можемо тут лише натякнути на сї три теорії тай то виключно що до їх відносин до байок. У російській мові значіннє всїх отсих теорій розібрано досить докладно в книжці д. Л.

Колмачевского „Животный эпосъ на Западѣ и у Славянъ“ (Казань, 1882, 1—53). Перша теорія поясняла згадану схожість єдністю переказів, збережених індоєвропейськими народами з часів їх первісної племінної єдности; друга догадувала ся, що Індійці переняли клясичну байку після Александра Македонського, що вніс геллєнїзм аж до самих берегів Інда; третя, навпаки, догадуєть ся, що Греки переняли індійські перекази.

16. **Єгипет, Асиро-Вавилонїя, Персія й Індія — жерело казок клясичних і новоевропейських народів.** Перша теорія, котра, до речи кажучи, в Росії має найбільше вчених представителїв (усї уваги до „Русскихъ народныхъ сказокъ“ Афанасьєва проняті сею теорією) — не видержує критики через те, що в европейських оповіданнях і байках відбиті риси побуту зовсїм не первісного — звіроловного та пастушого, клянового та патріярхального — а власне пізнїщого побуту східнїх держав: із містом, торговлею, станами, монархією й т. и. Другу теорію захитує головно те, що обстава сюжетів наших оповідань і байок, природа, фльора й фавна належать не до поміркованого европейського пояса, а до горячого, де лежить Індія, і де, до речи сказавши, зовсїм не лежала Арія-на, спільна батьківщина індо-европейських народів. Отся обставина, та вказана нами вище при порівнанню спеціяльно займаючої нас байки, перевага суцїльности й відповідности частин індійського оповідання, кождий раз, коли ми маємо дїло з повістю, спільною народам европейським з Індійцями, промовляє найсильнїще в користь теорії, що величезну частину оповідань Европейцї переняли з Індії. Само собою розумієть ся, що посередниками такого переняття мусїли бути давнїщими часами народи, котрі жили між Індом і Середземним морем, головно Перси та Сирійцї з Малоазійцями. В сьому розумінню свідоцтво Бабріоса про те, що байка перейшла до Греків із царства Нїна й Беля, особливо важне, хоч його й треба трохи переминити — признавши Мезопотамцям і властивим Сирійцям ролю не винаходцїв, але посередників у пере-

дачі байки Грекам. А в тім, дальші досліди на полї культури давнього Сходу зовсїм імовірно заставлять науку признати, що свідоцтво Бабріоса докладнїще, нїж на се тепер годить ся школа, котра виводить езопівську байку з Індії. Остатня була признана переважною, коли навіть не виключною батьківщиною оповідань, спільних Европі зі Сходом, головно через те, що індійська лїтература була — в купі з жидівською та по части з персидською — майже одинокою лїтературою давнього Сходу, що дійшла до нас у більше чи менше повній формі. Але від якогось часу відкриття в єгипетських папірусах і в ассирійських глиняних книжках дали можливість пізнати останки письменности давнього Єгипта й Ассиро-Вавилонії. Між сими останками є релїгійні поеми, в котрих треба признати жерела богатьох грецьких мітів, магічні шептання, що були жерелом богатьох вірувань клясичних і по тому нових народів, нарештї казки, де видко первовзірцї богатьох казкових епізодів у европейській народнїй словесности. Виключно індійську формулу походження певної частини казок клясичних і новоевропейських народів треба тепер перемінити, признавши, що жерелом тих казок була словесність великих культурних народів Азії та Африки взагалї, а не лише самої Індії. Те, що було з властивими мітами, з магією, казками, могло бути і з байками-апольогами, і єгипетські карикатури й рисунки зо звірячого світа дають уже й тепер підставу до подібної гіпотези.

17. **Значіннє Індії в збереженню сих байок.** Але сяк чи так, а тим часом індійську словесність з повним правом можна вважати коли не найдавнїщим первісним жерелом більшої частини европейських казок і байок, то в кождому разї скарбом, що зберіг цїлу купу їх варіянтів у найблизшій до первісної формі. Що до байки, котра спеціяльно займає нас, то се можна сказати майже з повною достовірністю. Питаннє тілько в тім, як перейшла вона й подібні їй байки з Індії до народів клясичних?

18. **Коли і якими дорогами переходять байки з Індії до клясичних народів.** Розуміють, ся дорогою устної передачі, чим і поясняють ся вривочний характер езопівської байки, грецької й латинської, та неповна згода остатніх. Сей рух індійських байок і в загалї оповідань на Захід мусїв появити ся з особливою силою в епоху буддізму, себ-то після VI-го столїття перед Р. Хр., бо буддісти визначали ся особливим завзяттєм до пропаґанди й посилали своїх міссіонарів на Захід, бодай до Афґанїстана, тим часом як народи, що жили на захід від Індії, в епоху персидську й потому македонську, зі свойого боку посилали в Індію своїх вояків, послів, купців і шукачів мудрости. Коли в самій Індії зладжено збірники байок, сказати докладно важко. Певно, початок їх іде ще з епохи передбуддійської; та буддізм, з його нахилом до моралїзації й пропаґанди, мусїв особливо пхнути до розвитку байкової лїтератури. В кождому разї вже в писаннях індійського ґраматика Панїнї, що жив $3^1/_2$ столїття перед Р. Хр., є вказівка на істнованнє зводу байок, від котрого між іншим пішла й Паньчатантра. Значить, коли сей звід істнував уже 4—5 столїть перед Р. Хр., то й тодї окремі байки, котрі, розуміють ся, могли істнувати в Індії й кілька столїть давнїще, мали досить часу до епохи Сократа, а особливо Бабріоса, аби посунути ся від Інда до Середземного моря навіть при помочи устної передачі. Діставши-ж у Греції й опісля в Римі лїтературну форму, байки сї могли вже тим швидше розширяти ся серед европейських народів у давнину і в середнї віки, від половини котрих збірники езопівських байок почали перекладати і на мови новоевропейських народів.

19. **Байки Езопа в Славянщинї.** Таким чином байка про селянина та змію в її езопівській формі зайшла і в країну славянсько-руську. Польський переклад байок Езопа надрукований був уже в 1585 р.

У XVII столїттї західні Русини почали перекладати сї байки з польської мови на українську. В описї одного з сих перекладів у звісній працї д. Пипіна „Очеркъ литературной исторіи старинныхъ по-

вѣстей и сказокъ русскихъ“ згадано й байку про селянина й вужа. (Пипін, op. cit. 172).

20. **Відносини байки Б. Хмельницького до індійського первовзору і езопівських його відгуків.** Та ось що інтересно: байка Б. Хмельницького далеко близша своєю редакцією до самого індійського первовзірця, ніж до езопівських його відгуків, грецького й латинського. Як се пояснити?

Аби відповісти на се питанне, ми мусимо розгорнути ще одну сторінку з історії впливу словесности східніх народів на Европу, сим разом уже не лише дорогою устного переходу оповідань, але й через письменність, і через те тим глибшого.

21. **Збірники індійських байок.** Вище ми згадали, що в Індії був збірник моралїзуючих казок і байок іще поверх 350 років перед Р. Хр. На скілько можна судити по теперішнім останкам того збірника, то був звід у 13 главах під іменем Nitiçâstra, від слова niti — світова мудрість. Проповідники буддізму порозносили частини сього збірника до ріжних народів східньої Азії, так що тепер є літературні переклади сих частин не лише на мови народів індійських півостровів, але й на тибетську, китайську, монгольські, тай устні варіянти сих оповідань на мовах усіх тих народів від Цейльона до Японії й від Малякки до Калмиків. У самій Індії, в її найдавнїщій мові, санскритській, збірник сей теж не зберіг ся в цілій його формі, а розпав ся на кілька частин, із котрих найповнїща звісна під іменем Паньчатантри. Далї певна скількість апольогів первісного збірника увійшла в склад величезної звідної поеми Магабгарати й додатку до неї, що називаєть ся Гаріванса[1]). Декотрі варіянти з найдавнїщої редакції Паньчатантри увійшли в склад перекладів сього збірника на ріжні діялєкти Індустана, тай у пізнїщі зводи казок і апольогів, як Гітопадеса

[1]) Першу (не всю) переклав на французьку мову H. Fauche (X vol. 1863—1870), а другу A. Langlois (II vol. 1835). Hari одно з імен Вішну. Гаріванса оповідає головно про втїлення Вішну в формі Крішни.

ЛЬВІВСЬКА БІБЛІОТЕКА
АН УРСР
№ И- 35123

(корисне навчанне) і збірник казок браміна Сома-Деви, що жив уже в XII ст. після Р. Хр.[1]).

22. **Переклади індійських збірників казок і їх вплив на всїлякі суспільности.** Зріст зносин між Індією та західними сторонами в післямакедонську епоху заніс чутку про індійський підручник мудрости і на Захід. У VI столїттї після Р. Хр. новоперсидський цар Хозроес Нушірван (531—579) послав до Індії спеціяльного посла з тим, аби вивезти відти дорогоцїнну книгу. Посол добув те, чого було треба, щось подібне до редакцій Паньчатантри, котрі дійшли до нас, і зробив з того переклад на тодїшню персидську мову, звісну під іменем пельві. А в тім, той переклад пропав підчас катастрофи, що постигла новоперсидське царство; бодай його досї не найдено. Але з нього зроблено було переклади сирійський, найдений недавно, та арабський, зроблений у VIII. ст. по наказу каліфа Альманїра. Арабський переклад називаєть ся Kalilah ve Dimnah, се-б то Простодушний і Хитрий, бо байки причеплені до історії супірництва двох шакалїв, котрі так називають ся, і з котрих хитрий інтригує проти бика перед царем звірів, львом, що нарештї й убиває бика, але потім карає на смерть і інтриґанта. Арабський переклад, що очевидячки ходив у скількох редакціях, був жерелом ріжних перекладів і перерібок як азіятських (персидських, другої сирійської, жидівських, монґольської, турецької), так і европейських. З остатнїх ми згадуємо тут лише про грецьку редакцію, зроблену в XI ст. під іменем увінчаний і слїдячий, що була первовзірцем для церковно-славянських редакцій (вкорочених), котрі недавно видало петербурське Общество любителей древней письменности, та про одну з латинських, що її зладив у XIII ст. Жид Іван із Капуї під заголовком Directorium humanae vitae (Правило людського житя). Редакція Йвана Капуанського була же-

[1]) Оба сї збірники перекладені на ріжні европейські мови а Гітопадеса навіть і на россійську під заголовком „Басни и сказки индійскія, сочиненныя Вишну-Сармою“. Спб. 1807.

релом для більшої частини західно-европейських редакцій від італіянських до чеської, з виїмком редакцій еспанських, що причеплені самостійно до одної з арабських редакцій через самостійний латинський переклад. Коли додамо, що у ріжних народів, до котрих заходили таким чином індійські казки і байки, оповідання сї не лишали ся лише в письменстві, але переходили і в устну словесність, і, як побачимо по части далї, навіть ішли від одного народа до другого дорогою устною, незалежно від письменства — то дістанемо справдї чудний образ насичення творами одного племени народньої словесности майже всїх племен старого світа, не виключаючи й народів полярних, зачеплених збуддізованим шаманством, і чорних Африканців, до котрих доторкнув ся арабський вплив.

23. **Байка Б. Хмельницького в перекладах індійських збірників.** Між оповіданнями, котрі таким чином знов рушили з Індії на Захід, була й наша байка про бідного браміна та змію. Треба зрештою завважити, що вона не попала в „Калїлу й Дімну“; її нема ані у тій арабській редакції сього збірника, що видав Сильв. de Сасі (1816), ані в сирійськім перекладї з пельвійської редакції, що видав із нїмецьким перекладом Бікелль (1876). Очевидячки, її не було і в самій пельвійській перерібцї індійських байок. Місце нашої байки займає в „Калїлї й Дімнї“ подоба її, що зберегла ся в Магабгаратї й Гарівансї, де мораль її причеплена до історії про чудову птицю та царя:

У царя й птиці було по дитинї. Птиця що дня приносила до двірця чудові плоди, котрими годували ся її пташа і царевич. Але одного разу остатнїй ударив пташа й убив його, а птиця за те виклювала хлопчикови очи; тут вона виголошує горячу тираду проти царів. Не вважаючи на впімнення царя, птиця вважає понову їх дружби неможливою[1]).

---

[1]) Mahabharata, trad. par H. Fauche, III, 546 і d. Harivança, trad. p. Langlois, I. 93. Kalila and Dimma, transl. the arabic by W. Knatchbull, ch. XII; у найстаршому сирійському перекладї (Kalilag und Dimnag. Text und deutsche Uebersetzung v. G. Bickell) се оповіданнє займає главу 7-му.

Оповіданнє се, на котре очевидячки наткнув ся персидський збирач індійських байок, перейшло з арабських зводів „Калїлї й Дімни“ в західні їх перерібки: жидівські[1]) та европейські: грецьку й Directorium humanae vitae, а далї і в ті, для котрих ся остатня була взірцем, потому в італїянські новелї ((Morlini n. LVIII) і нарештї до Ляфонтена і таким чином стала на віки добром освічених людий.

24. **Найбільш підхожа до нашої байки — латинська байка. Її зміст.** Але в Directorium humanae vitae увійшла й друга байка, що стоїть близше до займаючої нас байки Паньчатантри, коли не моралю, то дїєвими особами. В сїй байцї ми бачимо змію, що живе в людському домі. Господарі вважали, згідно з вірованнями своєї землї, сю змію для себе добродїйною. Господиня годувала змію що дня, але раз, коли господиня пішла з дому, а господар лишив ся дома, то, не завважений змією, побачив, що вона бризнула отрую в горнець з їдою для родини. Коли змія появляєть ся в свій час за своєю порцією, господар хоче вбити її, та змія тїкає. Якийсь час опісля господиня посилає мужа мирити ся зо змією, та вона каже йому, подібно змії в Паньчатантрі: „Межи нами не може бути на далї приятельства; ти будеш усе тямити, що я бризнула отрую у ваш горнець, аби зробити смерть тобі й твоїй родинї, а я буду тямити, як ти стояв з сокирою, аби пімстити ся на менї. То вже краще буде, коли ми лишимо ся кождий про себе.“ А в тім, ся байка наводить ся, аби підперти мораль, рїжну від тої, що ми бачили у Паньчатантрі і в езопівських її відгуках, а то, що мудрий чоловік нїколи не повинен здавати ся на ворога — змію[2]).

---

[1]) Із найдавнїщої жидівської перерібки зберіг ся лише врывок, надрукований тепер у 49-ому томі Bibliothèque des hautes études; там є байка про птицю й царя, ст. 168 і д.

[2]) Ми не мали під рукою Directorium humanae vitae, бо се незвичайно рідке виданнє було надруковане всего тільки раз, коло 1480 р., а наводимо виложений повище зміст байки по резюме Бенфея та по староїмецькій перерібцї працї Йвана Капуанського

25. **Її індійське походженнє.** І ся байка, очевидячки, індійського походження, бо мотив про те, як чоловік підглянув, що змія бризкає отрую в горнець з їдою, находить ся в XII оповіданню збірника „Vetâla pantchavinçati“ (12 оповідань опиря), дуже розширеного в Індії в ріжних мовах, а окрім того, відшибнувши сю подробицю, байка ся властиво лише варіянт наведеного вище апольога Паньчатантри. Очевидячки, варіянт сей рушив устною дорогою на Захід і попав до Івана Капуанського через ті арабсько-жидівські жерела, котрими він користував ся, складаючи свій звід.

26. **Відгук сеї індійської казки на далекій півночи.** Цїкаво, що ми подибуємо очевидний відгук сього оповідання на величезній віддали від житла Івана Капуанського, в Томській губ. В статтї д. Н. Потанїна „Югозападная часть Томской губерніи въ этнографическомъ отношеніи“ (Этнограф. сборникъ, изд. И. Русск. Географ. Обществомъ, VI, 125) читаємо таке: „Дім, де оселив ся вуж, буде щасливий; корову, котру він ссе, не доять, лишають йому. Один селянин клав у комору чоботи, в котрих він ходив у свята на службу божу; вуж позносив ув один чобіт яйцї, та саме перед Великоднем мужик висипав яйцї з чобота. Вуж не найшов яєць і напустив отруї в молоко, що стояло в коморі. Коли селянин поставив чоботи на місце і поклав туди яйцї, вуж перевернув покришку і розілляв затроєне молоко“. (Семипалатинськ).

27. **Розширеннє байки устним способом.** Поки що годї докладно рішити: чи занесла російська кольонїзація се оповіданнє з Европи в Сибір, чи його переняли Росіяни в Сибірі від місцевих тубильців, словесність котрих, як знаємо, так пронята буддійсько-індійськими елєментами, хоч найбільше імовірности в користь сего остатнього здогаду. В усякому разї семипалатинський варіянт оповідання Івана Капуанського характерним чином свідчить про можливість як найширшого розпросторення оповіданя уст-

— Das Buch der Beispiele der alten Weisen, виданої вдруге Hollandом у LVI томі Bibliothek des litterarischen Vereins in Stuttgart (1860, ст. 86, 87).

ним способом і кидає світло на те, яким чином дійшло до жерел Івана Капуанського само його оповіданнє. Ми просимо читача поки що затямити собі сї обставини, тай ту подробицю, що варіянт Directorium humanae vitae виводить на сцену нову особу, жінку господаря, котрої не бачимо в Паньчатантрі, та котра появляєть ся в байцї Хмельницького, а самі вернемо ся в Азію пошукати руху апольоґа Паньчатантри, що заінтересував нас, у чистїщій його формі.

28. **Арабська байка зближена до байки Б. Хмельницького.** Ми таки найдемо сей апольоґ і в арабській словесности, коли й не в тій редакції „Калїли й Дімни“, що тепер звісна нашому вченому світови, то в не менше славному творі Масуді (ум. 956 у Каірі) „Золоті луги“. Цїкаво, що у Масуді апольоґ про змію наводить ся при обставинах, що по части нагадують ті, при яких його розказував Б. Хмельницький: він вкладаєть ся, на підставі одного старшого твору, в уста Абд-ель-Мелїка, калїфа з династії Омаядів (685—705). „Як був калїф у Мекцї, то казав роздати народові подарунки з воєнної здобичі. На одному мішку було написано: фонд милостинї. Мешканцї образили ся. „Подарунки, що нам дали, казали вони, повинні походити виключно з податку, що платять райї“. Абд-ель-Мелїк вийшов на катедру і сказав таку бесїду: „Сїм'я Корейшітів, межи вами робить ся таке, як із тими двома братами, що подорожуючи ще перед проповіданнєм Корана, розложили ся в тїни дерева під скалами. Під конець дня із-під скал вилїзла змія і, наблизивши ся до подорожних, кинула їм золоту монету. — „Се мабуть зі скарбу“, сказали вони. Три дни були подорожні в тім місцї, і що дня змія приносила їм золоту монету. Один брат сказав другому: „По-що нам чекати так довго появи змії? Чому би нам не вбити її, викопати скарб і забрати його?“ Брат хотїв його здержати від сього наміру. „Чи ти знаєш, каже він, що станеть ся? Може ти погибнеш, не дібравши ся до скарбу“. Але той не слухав, узяв сокиру, підстеріг вихід змії й ударив її, та ранив її в голову, але не вбив. Змія кинула ся на него, зроби-

ла йому смерть і вернула в свою нору. Брат чув ся обовязаним поховати його тїло. На другий день змія вийшла зі свойого пристановища; голова її тримала ся чудово й не було на нїй нїяких слїдів рани. Чоловік сказав їй: „Бог знає, що я плакав над тим, що стало ся, й не давав братові сповнити його намір. А-ну присягнїмо перед Богом, що покинемо всяку ворожню, і ти знов робити меш по давньому“. Змія не схотїла. „Чому“? — спитав чоловік. — Змія відповіла: „Тому, бо я знаю, що ти нїколи не можеш помирити ся зо мною, поки бачити меш могилу твойого брата, тай я не зможу помирити ся з тобою, скоро тілько згадаю про рану“. — Калїф додав вірш із Набігаба:

Я бачу перед собою могилу, що вражає в очи,
І ту сокиру, підняту грізно над моєю головою.

„Корейшіти, — Омар, син Каттаба царював над вами як чоловік острий; він держав вас на короткій уздечці і ви слухали його покірно. Його наступник Отман був людяний, смирний і великодушний, і ви збунтували ся проти него та вбили його. Ми післали Мосліма приборкати вас і ви його вбили в день Гарраха. Ми знаємо, значить, що ви не можете любити нас, поки будете тямити про той день, так само як і ми не можемо любити вас, згадуючи про убійство Отмана“.

29. **Мандрівка арабської байки по Европі.** При всїх своїх прикметах, байка арабського каліфа, се явний відгук індійської байки і при тому далеко близший до орігіналу Паньчатантри, нїж до езопівських копій. Очевидячки, що індійський орігінал знов посунув ся на Захід і сим разом більше зберігаючи свої характеристичні риси, через установленнє тїснїщих звязків між Індією та західною Азією, що стала мусулманською й висунула свою передню сторожу в саму Індію, де, після навернення Ірана на віру Магомета, мусулманство само поклало собі певне гнїздо. Ми бачили, що в передачі Масуді оповіданнє Паньчатантри трохи перемінено. Се, розуміють ся, треба вважати ознакою устного переходу індійського оповідання до Арабів і в загалї до мусулманів, у котрих таким чином могло

повстати скілька відмін основного оповідання. Одна з тих відмін мусїла бути жерелом західно-европейських письменних варіянтів нашої байки, що війшла в Esopet або Ysopet, збір байок писательки XII—XIII ст., звісної під іменем Марії Француської (Marie de France), хоч вона, як тепер догадують ся вчені (див. G. Paris, Les fabulistes latins — Journal des Savants 1885, I, 46), писала в Анґлії, та в збірнику під заголовком „Gesta Romanorum“ „Истории Римскіе“ західно-руських перекладів, що зрештою дали нам лише дуже вкорочені зводи. Збірник сей до решти зложив ся у XIII-XIV ст.

30. **Схожі риси арабської, української й германської байки.** Варіянти нашої байки у Марії Французької та в „Gesta Romanorum“ визначають ся тим, що дано видну ролю в історії жінці господаря, котрий сприятелив ся зо змією. Господар необережно сказав про секрет свойого богацтва жінці, а вона радить чоловікови убити змію, та потому, коли за кару змія бере сїм'ї богацтво, худобу й дїти — жінка-ж посилає чоловіка просити вибачення. Мораль байки у Марії Французької: не треба слухати жіночої поради:

Li sages hum ne doit entendre
A fole fame cunseil prendre і т. д.[1])

Подібний варіянт зайшов і в устну народню словесність Германії, де ми подибуємо казки, в котрих жінка навіть сама вбиває добродійну змію, котру тут годує дитина, тай ріжні оповідання і повіря про скарби, що їх мають і дарують змії[2]).

---

[1]) Poèsies de Marie de France, poète Anglo-Normand du XIII. s., p. B. De Roquefort, m. II, 267—273. Звід із чотирьох рукописів Ysopet y Legrand d' Aussy, Fabliaux ou contes des XII. et XIII. s. 1779—1781. IV., 231—233. Gesta Romanorum, ed. Oesterley, 1872, c. 141.

[2]) Див. у братів Ґріммів, Kinder-und Hausmärchen нр. 105 і примітки до него. Повне виданнє сих казок із примітками тепер рідке, і через те ми користуємо ся анґлїйським перекладом його, що вийшов недавно: Grimms Household tales, transl. by M. Hunt. 1884, I—II. Див. теж у Ґріммів Deutsche Sagen, 1865, I., 226 оповіданнє die Schlangenkönigin — про богацтво, що зсилала вдячна змія.

31. **Основи міркувань про азійське посередництво української байки.** Ми основуємо свій здогад про азійське посередництво в повстанню таких варіянтів, як байка Марії Французької, не лише на загальному ході руху подібних оповідань і характері таких збірників, як „Gesta Romanorum“, але й на тім, що вже в Івана Капуанського (і певно в тих семітських жерелах, котрими він користував ся) ми бачили вставку жінки до варіянта байки про змію й господаря, хоч і не в такій ролї. Окрім того в тій відмінї нашого апольога, що зберегла ся з частини Нїтісастри в Магабгаратї й Гарівансї, птиця між иншими навчаннями каже також про доконечність не вірити жінкам. Те саме сказано і в другій байцї про змію, взятій із тогож збірника до компіляції Сома-Деви[1]). Не дивниця, коли при устнім переходї сих байок від одного народу до другого подробиці їх нарештї зілляли ся так, що виробив ся окремий варіянт, де головну ролю в справі вбитя добродїйної змії приписано женщинї.

32. **Аналогічна байка в турецькім збірнику.** Що подібний варіянт істнував справдї в передній Азії, се потверджує ся присутністю подібної байки в однім турецькім збірнику XVI ст., виданім у перекладї Decourdemanche: Fables turques (Paris 1882). Перекладчик взагалї мало посвячений в новіщу лїтературу порівняного досліду словесности, догадує ся, що турецький зводчик користував ся европейськими виданнями байок і фацецій XV. ст. (езопівських, Поджіо й т. п.), Але сей здогад основано виключно на тім, що турецький рукопис пізнїщий від сих збірників, та на тім, що в турецькому збірнику находять ся байки схожі з европейськими. Але остатня обставина промовляє звичайно в користь того, що Европейцї переняли казки зі Сходу, а не навпаки. Напр. що до Поджіо треба нагадати, що він дає в своїх фацеціях чимало оповідань, котрі находимо напр. у турецьких анекдотах про Наср-Едіна-Ходжу, Тамерлянового жартуна, і з котрих деякі вже з давна ходили на Сходї. Окрім

[1]) Benfey, Pantschatantra, I, 364—365.

того LXXX. байка збірника, що переклав д. Decourdemanche, схожа з езопівською байкою про змію й селянина лише своєю основою і, нехай, слабими своїми боками: тим, що мотиви поступків її героїв дуже вривочні, нерозвиті; але ріжнить ся основно від езопівських байок тим, що замість мужчини каже робити женщині. Про селянина-ж ся турецька байка навіть не згадує.

33. **Французьке оповіданнє на основі турецької байки.** Та чи сяк, чи так, а остатня байка доказує ясно, що в передній Азії, й спеціяльно у Турків, істнував, бодай у XVI. ст., апольог на ту саму тему Паньчатантри, що ми вже бачили в арабського писателя X. століття. Але істнованнє у Турків і другого, ще близшогод о Паньчатантри варіянта, потверджуєть ся й иншими, хоч і більше посереднїми доказами. А то:

Сенесе, французький писатель XVII—XVIII. ст. (1643—1737), що проживав між иншим в Еспанії, написав досить довге оповіданнє віршами під заголовком: „Утрачене довірє (la confiance perdue) або змія, що їла калмак (молошну страву), та Турок, її доставник[1])". У початку оповідання автор каже про тему його, як про дуже любу у Турків, далї кладе місце події в околиці Прузи в Бітинії. Як мораль оповідання видко з заголовка, так і само оповіданнє — то властиво звісний нам апольог Паньчатантри, з легкими відмінами: побожний Турок, що його післала жінка за каймаком, уснув по дорозї; змія випиває каймак і кидає в горнець золоту монету, потім обіцяє робити се що дня, коли Турок буде приносити їй каймак. Так тягнеть ся справа якийсь час. Та ось Турок, що забогатїв, збираєть ся їхати в Мекку й поручає за той час, як його не буде, обовязки годувати змію свойому синови. Решти властиво не треба й розказувати, бо розтягнені прикраси основної теми, зроблені французьким віршарем, не можуть нас тут інтересувати. Очевидячки, що Се-

[1]) Sénecé, Oeuvres choisies. P. 1885, 119 і д.

несе чув се оповіданнє або від Турка, або від подорожнього, що бував у Туреччинї.

34. **Альбанський варіянт турецької байки.** Два дальші докази, нехай що ще більше посереднї, мають за те перевагу над оповіданнєм Сенесе, як документи цїлком записані „з народнїх уст“. Се казки: альбанська та хорвато-сербські. Перша з них[1]) досить безглузда: замість змії тут являєть ся лев, що зразу без усякої причини викидає з пащеки золоту монету тому, хто возить камінне. По тому за порадою жінки остатнього, довкола льва будують загороду, в котру каміняр носить що дня їду. Син його без усякої причини, виключно, аби похвалити ся, збираєть ся вбити льва, про що й каже родителям. Не слухаючи впімнень остатнїх, він видирає матери ключ від загороди і, розуміють ся, погибає. Нарештї каміняр, збіднївши, іде мирити ся зо львом, котрий, правда, вичитує йому звичайну в таких байках моралїзацію, та все-ж таки пристає давати йому що дня по монетї. Каміняр постарів ся і був щасливий. Видко, що байку чули, але переняли погано.

35. **Хорватські варіянти турецької байки.** Дві хорватські казки надруковані недавно у нїмецькому перекладї[2]). У першій з них (нр. 32) виведено дитину, котра годує молоком змію й нарештї бє її ложкою за те, що вона надто швидко їсть, і батька, котрий хоче пімстити ся за смерть дитини, але захоплює лише хвіст змії; потому він викликає змію нїби то аби помирити ся з нею, а справдї виманює її, аби пімстити ся на нїй. Але „змія була не така дурна“ й відповідає звісною нам погрозою. Як бачимо, мотив про збогатїннє селянина від змії в сїй казцї пропущено. Він появляєть в початку другої (нр. 38), де бідному дроворубови змія сама пропонує давати що дня по таляру за горнець молока. Жінка чіпаєть ся чоловіка, питаючи

---

[1]) Aug. Doson, Contes albanais. P. 1881, XVII, Le lion aux pièces d'or.

[2]) Sagen und Märchen der Südslaven von Dr F. S. Krauss, Leipzig, I, 1883, н-рп 22 і 38.

його про жерело гроший. „Се до тебе не належить“, відповідає чоловік. Але раз дроворуб заспав і спізнив ся з молоком. Коли він прийшов на місце, то побачив змію вже мертву. Він взяв змію, поклав у горнець з молоком і закопав у землю. На другий день на тім місці він найшов замок з усякими богацтвами. Дроворуб осів ся в тім замку й заявив по всьому світу, що він віддасть замок тому, хто відгадає, яким чином повстав замок. Хто-ж не вгадав, мусів платити гроші. Довго так богатів дроворуб, поки не розказав свойого секрету жінці, а вона розказала свойому коханкови, що й заволодів замком. Але бідний, (се-б то в його подобі сам Бог) навчив дроворуба сказати новому панови, що він не може володіти замком, коли не вгадає, де сонце на завтра зійде і де зайде. — Де-ж, як не там, де завсіди? відповідає з лайкою коханець. Але Бог робить так, що на другий день сонце перемінило місце сходу і заходу; дроворуб дістав назад свій замок, а жінку казав розстріляти.

36. **Турецька байка як жерело байки Б. Хмельницького.** Для нас інтересний тепер тілько початок остатньої казки; зложивши його з 22-нром збірки Краусса, дістаємо оповіданнє, похоже на апольоґ Паньчатантри і заразом на оповіданнє Сенесе. Досить подивити ся на карту, аби пристати на здогад, що й альбанське оповіданнє, і виложене нами хорватське не що, тільки пароелї турецького варіянта, ще не спійманого в орігіналї, але саме того, що став основою оповідання Сенесе. Від подібного турецького оповідання мусів піти й варіянт Б. Хмельницького, явно схожий з загальною основою всїх чотирьох тілько що виложених: Сенесе, альбанського та двох хорватських. У варіянтї Б. Хмельницького зберіг ся навіть натяк на участь женщини в справі замаху вбити змію, що визначає більшу частину західно-азіятських паросліе апольоґа Паньчатантри, і се перейшло від них і в европейські його варіянти. Правда, що ся подробиця в байцї Хмельницького сильно затерла ся, так що з неї лишила ся тілько вказівка, що жінка посилає селянина мирити ся зо змією. Власне через сю

атрофію український варіянт наблизив ся до свойого індійського первовзірця, але зрештою не так, аби зовсїм не було видко, що місцем для звязи між обома редакціями служать варіянти турецькі і потім арабський.

37. **Імовірність переходу унраїнської редакції байки від Турків.** Безпосередня ґенеальоґічна звязь українського варіянта з турецькими не здивує нїкого, хто нагадає, яка тїсна була стичність між Українцями й Турками від кінця XV ст., коли Турки підгарнули під себе Молдаво-Волощину і береги Чорного моря з Кримом, скільки Українців проживало серед Турків як бранцї, котрим потім удавало ся вертати ся в батьківщину, як часто Українцї женили ся з турецькими бранками, і нарештї, що сам Богдан Хмельницький був два роки в неволї у Туреччинї, де вивчив ся по турецьки. Тай перейми української народньої словесности від Турків далеко не обмежають ся одною сею байкою, що ми розглядаємо. Коли близше розглянути анекдоти, що ходять по Українї і вважають ся за продукти місцевого дотепу, то показуєть ся, що цїла купа їх, се повтореннє турецьких жартів Наср-Едділа-Ходжі.

38. **Зоольоґічний бік байки про селянина й вужа.** Сим кінчимо наш огляд відносин між байкою Б. Хмельницького і посвоєченими з нею творами у рїжних народів Сходу й Заходу. Але вважаємо не зайвим сказати два слова про чисто зоольоґічний бік розглядуваних варіянтів нашого апольоґа.

У Паньчатантрі ми бачимо „змію страшенну“, котру брамін бере за божество поля, і котрій він, як такому, кладе молоко, не як просту страву, а як святу жертву, бо молоко, як і все, що походить від корови, вважало ся святим у Індійців. Отсе молоко лишило ся в більшій частинї европейських і азіятських варіянтів апольоґа Паньчатантри, але образ змії в сих варіянтах, особливо европейських, сильно змінив ся, приспособивши ся до місцевої фавни сторін поміркованого клїмата. З отсеї фавни героєм апольоґа, занесеного з тропічного клїмата, вибрано рід змії, що най-

більше з усіх наближаєть ся до чоловіка, або хоч до його будинків, а то вужа, Unk нїмецьких казок. Рїжні відміни сього вужа, що любить вохкі місця та гної, живуть в Европі инодї коло хлївів і стаєнь, у мишачих норах, коло домів і під домами, у пивницях, і залазять іноді і в селянські доми. От на отсю живину, що властиво нешкідлива, дуже рідко кусає та при тому неїдовита, перенесено в більшій частинї західноазіятських і европейських варіянтів ролю страшенної лїсової змії Паньчатантри, при чому молоко — жертва, стала стравою сього вужа. Далї сей вуж почав ссати корови і навіть їсти хлїб і инші останки людської страви — і подібні вірування стали у нас добром не лише селян, але й просвічених людий. Тим часом обсерваціі натуралїстів доказують, що змії нїколи не їдять анї хлїба анї молока, навіть коли штучно зробити так, аби їм їсти не було чого иншого[1]).

39. **Висновки.** Таким чином не лише показані вище оповідання европейських народів про рїжні події змій і повіря про них, але навіть уяви про спосіб життя сих животин не мають нїякої підстави в дїйсности, навіть коли дивити ся на неї крізь „поетичний погляд“, а є простим відгуком і дальшою перерібкою заграничного оповідання, що прийшло до нас із-разу як чисто епічний апольог. Факт дуже цїкавий, бо він, у ряді богатьох инших подібних, показує суєту досить іще міцних, особливо у нас, поглядів на народнї вірування, народню словесність і взагалї народність. Коли виложена вище історія руху байки українського гетьмана показує, що в народнїй словесности, котру так богато людий схильні брати в її цїлому складі за продукт місцевого національного творива, містить ся бодай певна скількість елєменту заграничного та інтернаціонального, то факт повної невідповідности наших народнїх поглядів на животину — героя сеї байки з його природою, тай

---

[1]) H. O. Lenz, Schlangenkunde. Gotha, 1832, 490—498. Brehm's Illustrirtes Thierleben für Volk und Schule. 1873, III, 101—102.

повстанне сих поглядів виключно на канві байки далекого заграничного походження — відкриває нам навіть у народніх віруваннях, котрі тепер передають ся устним способом і котрі так богато людий схильні брати не лише за щось національне, але й споконвічне — елємент літературний і відносно новіщий. Висновок сей стане, на нашу думку, особливо навчаючим, коли розширимо його на всї поля народнього життя.

II.

БАЙКА ПРО ВУЖА В ДОМІ.

Польські, чеські та церковно-славянський варіянти.

ПЕРЕДНЕ СЛОВО.

До висше поданих (ст. 6, уст. 3), слів Драгоманова, що байка про змію в домі мусить жити доси в устах нашого народа, треба завважити, що доси справдї збирачам етнографічного матеріялу не вдало ся віднайти сю байку в устах чи то в нашого, чи то польського народа. Се досить дивно і можна вважати тілько припадком, яких не мало буває при збираню та записуваню етнографічних матеріялів. Дивно тому, що літературна традиція сеї байки в минувших віках, досить богата в польськім письменстві, не говорячи вже про західно-европейські, в тім числї й чеське, знайшла собі місце також і в нашім письменстві, що правда, значно пізнїйше від польського. Тому, що Драгоманову невідомі були анї чеські, анї польські варіянти, заховані в старих і не легко доступних друках, анї український, церковно-славянською мовою XVII—XVIII. в. уложений текст, подаю тут із нового виданя старопольського „Езопа“ дві редакції сеї байки, далї варіянт М. Рея, два старочеські, а в додатку до них переклад нашого церковного-славянського тексту з подобизною долученого до нього дереворитного рисунка.

Польські тексти містять ся в книжцї Biernata z Lublina, Ezop, wydał Ignacy Chrzanowski, Kraków, Nakładem Akademii Umiejętności 1910. (Wydawnictwa Akademii Umiejętności w Krakowie. Biblioteka pisarzów polskich N. 55), 8⁰ ст. XXII+541. Про автора сеї книжки, Берната, люблинського міщанина, що був секретарем заможної родини Пілєцких, відомо дуже мало, але й те, що відомо, показує в ньому чоло-

віка незвичайного як на свій вік. Ще в половині XVI. в. про нього згадав визначний протестантський теольог Фляцій Іллїрик, що жив 1520—1575 р., в своїй книзі „Catalogus testium veritatis“, виданій 1556. р. між мислителями, що попередили Лютра. В листї до краківського друкаря Шимона, писанім у р. 1515, Бернат писав між иншим: „Extra evangelium nullas omnino constitutiones esse curandas, quoniam vanae sunt et incertae et cum temporibus mutantur“. На основі сих слів пізнїйші історики польського протестантизму, Венгерський (Systema historico-chronologicum 1562) і пізнїйший Валєріян Красїньский (1897) зачисляли його до попередників польської реформації. Найдокладнїйшу відомість про нього подав полємист Ян Малєцкий, що писав проти познанського протестанта Секлюціяна в р. 1597 доказуючи йому, що слово „jenże“ чисто польське. Він писав ось як: Habes hanc dictionem yenze in Hortulo animae, quem libellum et fabulas Aesopi in rythmos et multa alia in linguam polonicam nostro saeculo vertit primus libellorum polonicorum autor, vir doctissimus et lingua polonica peritissimus Bernhardus a Lublin, scriba magnifici Domini Joannis Pilecii. Porro idem Hortulus animae iam quinquies Cracoviae recusus est“. Чи був сей „Огородець душі“ першою польською друкованою книжкою, невідомо, як також невідомо, коли вийшло перше виданє Езопових байок. До нашого часу дійшов лиш один примірник досить пізного виданя з р. 1578, друкованого в Кракові у Зібенайхера. З того виданя, що заховало ся в Курницькій бібліотеці біля Познаня, передрукована книжка, видана Гнатом Хшановским. Окрім Езопа доховав ся до наших часів іще один твір Бернната з Люблина. „Rozmowa Palinura z Karonem“. яку віднайшов Ф. Пулаский, і опублїкував у видавництві „Collectanea biblioteki ordynacyi hr. Krasińskich“, ч. 2. В новійших часах спеціяльну працю нашому авторови присвятив Мучковский (1846), а по нїм докладнїйше обговорив його головний твір Александер Брікнер у розвідці „Ezopy polskie“, друкованій у „Rozprawach Wydziału filologicznego Akademii Umiejętności“ t. XXXIV, ст, 163—235. Брікнер високо підносить літературну вартість сего ав-

тора і заняв ся також дослїдом жерел, із яких він черпав свої байки. Із тих жерел як найважнїйші подає проф. Брікнер середньо-нїмецького письменника Т. Штайнгевеля (Vita Aesopi fabulatoris clarissimi e greco per Rimicium facta, якого перше видане вийшло між р. 1476—80), Абстемія та Йоана з Капуї „Directorium humane vite, alias parabole antiquorum sapiencium“, виданих у перве в р. 1480.

Видавець польського Езопа зробив усе можливе, щоб нове виданє зробити як найгарнїйшим і відповідним до вимогів новочасної науки. Він подав текст у транскріпції на новочасний правопис, не нарушаючи одначе язика, додав до кождої байки реєстр її жерел та паралель, особливо польських та французських, о скілько вони були йому доступні, після тексту додав докладний словарець старопольських слів, а в додатку до книжки вибір старопольських езопівських байок від Бєрната з Люблина аж до Міцкевича. Всїх байок у Бєрнатовій книжцї 214. Збірка байок попереджена просторим (круглих 100 ст.) віршованим житєписом Езопа, написаним очевидно на основі того Плянудового житєпису, що поміщений на чолї збірки Штайнгевеля.

Байка про змію в домі оброблена в збірцї Бєрната з Люблина два рази, оба рази як ілюстрація до приповідок. Перша редакція (ст. 174—175) виглядає ось як:

78. Komuś winien, nie bardzo mu dowierzaj.

Wąż niektóry swą jamę miał
Przede wroty, gdzie kmieć mieszkał,
Kędy dzieci wychadzały,
A z onym wężem igrały.

Owaciem czasu jednego
On wąż syna kmieciowego,
Gdy z nim igrał, on go ukąsił,
Iż od jadu umrzeć musił.

Kmieć syna barzo żałował,
A nad wężem się pomścić chciał:
Bieżąc rychło, siekierę wziął,
Chciał go zabić, chwost mu uciął.

Potym on kmieć chcąc go pojednać,
Jął węża cicho namawiać:
Dał mu mąki w słodkiej wodzie,
Aby już z nim żył we zgodzie.

Wąż w swej jamie sapiąc się wił,
Ku kmieciowi tako mówił:
„Próżnać się o zgodę głobić,
Miedzy nama nie może być.

„Bo póki ty syna martwego,
A ja się wspomnię kęsego,
Przyjdzie nam zawżdy nowa waśń,
Nie może być cała przyjaźń“.

Nigdyciem po nowej krzywdzie
Gniewność rychło nie odejdzie;
Rzadkoć może być sprawiona
Prawa przyjaźń przełomiona.

До сеї байки видавець крім Ремігія ч. 188 вказує паралєлї в старочеськім Езопі та у Рея (Zwierzyniec IV, 41. „Taka druga: Nie wierz złemu nigdy“), а надто два пізнїйші польські варіянти.

Друга редакція виглядає ось як:

119. Przyjaciel jednany — miecz skowany.

Niektóry kmieć węża chował
I z stołu mu jadać dawał;
Więc się kmieć niegdy rozrzewnił,
A siekierą węża ranił.

Wąż przed nim ledwie uciekał,
Aże do swej jamy wbieżał,
Mówiąc: „Czemuś mię uderzył?
„A tom ci ja bardzo wierzył“!

Owa kmieć barzo podbiedział,
A już dalej szczęścia nie miał;
A to wszytko przeto, wierzył,
Iż węża swego uderzył.

Przyszedł go do jamy prosić,
Chcąc zasię z nim przyjaźń złączyć;
Przyniósł mu mleka słodkiego,
Nadrobiwszy chleba białego.

Wąż mu z jamy odpowiedział:
„Miły bracie, abyś wiedział:
„Twej się ja przyjaźni wstydzę,
„Póki twą siekierę widzę.

„Anić dalej będę wierzył,
„Gdyś mię pierwszy raz tak zdradził;
„Mogło by się to przygodzić,
„Iżbyś mię mógł potym zabić.

„Kto jeden raz śmie się ważyć
„Zobopólną przyjaźń skazić,
„Uczynić to i drugi raz,
„Kiedy jedno będzie miał czas".

Przyjaciela jednanego,
A miecza też skowanego —
Tego się zawżdy ostrzegaj,
Nadzieje w nich nie pokładaj!

Між паралєлями сеї другої редакції подано знов також чеський варіянт, із чого одначе ще не можна догадувати ся, що автор польського Езопа між своїми жерелами мав також чеського Езопа. Наводячи титул старочеського (Jana Albina Ezopovy rozpráwky, vydal Antonin Truhlař. V Praze 1901), польський видавець не подає року анї місця старочеського виданя.

Не можна сказати, щоб перерібки Бєрната з Люблина визначали ся доброю композицією змісту та поетичністю представленя; навіть віршована форма в них не видержана та римованє дуже часто недбале[1]).

[1]) Варто зазначити в його текстї форму „musił" замість „musiał", „rozrzewnił się" в значіню „розсердив ся" і „podbiedział"

Перші початки польської поезії, як бачимо, були дуже скромні. Не дуже великий поступ супроти Бєрната виявляє також далеко визначнїйший його наступник Микола Рей, якого перерібку сеї самої байки подаю тут для порівнаня.

XLI. Nie wierz złemu nigdy.

Wąż chłopu dziecię zjadszy, uciekał kszykając,
A chłop mu ogon uciął, — poszedł wąż stękając.
Więc się dziecinę zgoiło, ogon też wężowi;
Chłop rzekł: „Pojednajmyż się, kiedychmi już [zdrowi!“

Rzekł wąż: „Jać się pojednam, lecz, gdy uźrę ogon,
A ty dziecię wspomniesz, będzie znowu gomon“.
Zawżdy, gdy obrażona przyjaźń bywa nazbyt,
Na wieczne tam przymierze trudno bywa o kwit[1]).

Маючи можність користувати ся чеським текстом, подаю тут його титул докладнїйше, нїж се вчинив польський видавець. Старочеський Езоп появив ся передруком із старого перводруку з р. 1557 в публїкації чеської Академії Наук у Празї під заголовком „Sbirka pramenův ku poznání literárního života v Čechách, na Moravě, a v Slezsku, vydáva III. třida České Akademie Cisaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění v Praze. Skupina prvni. Památky řeči a literatury české, řada II, čislo 3. Ezopovy fabule. V Praze 1911. На другій титуловій сторонї головний титул: „Jana Albina Ezopovy fabule a Brantovy rozprávky, dle sborniku Prostejovského z r. 1557, vydal, úvodem a poznám-

---

у значінню збіднїв — усї три можна вважати відгуком руської мови: мусїв, ревнувати та біднїти. Незвичайним для польскої мови явищем треба вважати форму „kęsego“ замість „kusego“, яка в польській очевидно тотожна з руським „куций“; у сьому випадку автор Поляк чуючи в тім слові рутенїзм силкуєть ся оминути його подібно до того, як нагуївські хлощї замість руського щупак нїби по польськи говорили „szczępak“.

[1]) Mikołaj Rej z Nagłowic, Zwierzyniec (1562), wydał W. Bruchnalski. (Biblioteka pisarzów polskich, N. 30), Kraków 1895, ст. XVII+347. Rozdział III. ст. 230.

kami opatřil i přilohami doplnil Antonin Truhlař, professor c. k. Akadem. gymnasia. V Praze 1901. Книга формату великої 8-и обіймає LXII ст. вступу +384 ст. тексту. На дальших ст. 386—405 зміст, а на ст. 416—417 додатки і поправки. Чеських перекладів Езопа, як довідуємо ся з передмови, було 4, незалежних один від одного. Найстарший із них, доконаний у XIV. в. римованими віршами, містить 60 байок Анонїма, і заховав ся в одинокій копії в однім рукописї бібліотекн гр. Баворовського у Львові; другий друкований при кінцї XV в., заховав ся лиш у однім відривку перводрука в бібліотецї в Страгові; третїй, недрукований, заховав ся в рукописї Клєментинської бібліотеки вписаний між рядки латинського друку з р. 1517; четвертий Яна Альбіна, друкований у Простейові 1557 р. Сей переклад доконаний прозою. Із двох варіянтів, указаних польським видавцем, лиш один, що містить ся на ст. 81—2 чеської публїкації, має близший звязок із нашою байкою. Ось його текст у перекладї на нашу мову.

Десята байка про бідного чоловіка та ящірку.

Хто иншим шкодить, того все треба мати в злій памяти і стерегти ся його і нїколи не довіряти йому нї в чім. Се виясняє отся байка: Ящірка привикла у одного бідного чоловіка приходити до стола і тут годувати ся дрібками, що падали зі стола того бідака. Доки-ж сей бідак отак годував ту ящірку, всї його дїла вели ся йому щасливо, і через них дійшов до великого богатства. Та незабаром потім той чоловік розгнївав ся на ящірку і сильно зранив її сокирою. Не по довгім часї за те він попав знов у бідність. З того зрозумів, що все щастє, яке мав уперед, вело ся йому так добре за ту добрість, яку щедро оказував ящірцї; а потім на ново попав у бідність тілько за те, що зранив ящірку. Пожалував того дуже і просив ящірку, аби простила йому ту провину, що йому того

дійсно дуже жаль, що зробив їй кривду. Та ящірка відповіла йому: „Коли так просиш, я рада простити сю провину, але аж тоді, коли загоїть ся моя рана. Але про те через сором я не можу зовсім вірити тобі. І хоч би я помирила ся з тобою, але про те не забуду про невірність твоєї сокири". Так усе має в злій памяти бути той, хто свавільно в чім будь грозить иншому.

Старочеський автор користував ся, як бачимо з нотки чеського видавця, нїмецьким жерелом, яке перекладав не дуже докладно, не знаючи прим., що нїмецьке Natter не значить ящірка, тілько т. зв. слїпа гадина або веретїльниця, що вправдї належить до громади ящірок, але ріжнить ся від них тим, що не має ніг. Польські варіянти, як бачимо, зовсім незалежні від старочеських.

Другий варіянт старочеської збірки Яна Альбіна значно коротший і оповідає основу байки так, що милосердний селянин підчас зими приняв ледви живого вужа до свойого дому і годував його, за те одначе вуж прийшовши до сили понапускав своєї отрути у всї горшки в селяниновій хатї. Побачивши се селянин убив невдячного вужа.

Що до українського грунту, то на ньому, о скільки нам доси відомо, стрічаєть ся байка про вужа в домі у перве в книжечці „Иѳика іерополитика", що з численними дереворитними ілюстраціями та з віршованими підписами до них була видана у перве в році 1760 у Львові, ст. 108—110. і потім іще раз у Відні, і містила в собі щось неначе руковід чесного та розумного житя і добрих обичаїв[1]). Ся книжечка належить до виз-

[1]) Подаю тут бібліоґрафічний опис сеї книжечки, якої два видання, кожде в двох примірниках, містять ся в бібліотеці „Народного Дому" у Львові під числами інвентарія старих друків 152 (dubl.), 168 і 188. Оба примірники під ч. 152, се віденьське виданє з року 1774, а оба дальші — львівське виданє з року 1760. Повний тілько один примірник, ч. 168, якого титул в повнім тексті ось який: Ѝѳика Іерополитика сиѣ Философ нравоучителная Символами и приподобленїи йзложенна. Иногда въ иностранной, нынѣжде въ Типографїи Ставропигїалной Львовской Братства Оуспенїа пресвѧтыа Бцродици Тѵпомъ

начних памяток нашого старого письменства, та доси, на жаль, не звернула на себе уваги дослідників історії нашого письменства, так що про її авторство, а тим менше про жерела не можемо сказати нїчого. Варто зазначити хиба, що на неї звернув увагу вже Маркіян Шашкевич, між якого автографами знайшло ся кількапацять чотиростихів, переписаних із тої книжечки і опублїкованих як вірші самого Шашкевича.

йздáнна Рóкѣ аѱ҃ѧ. Повний примірник львівського виданя має формат 16-ки, карток ненумерованих 6, на яких містить ся присвята епископу Льву Шептицькому, писана Николаєм Шадурським, протонотарієм апостольським, далї без окремого титулу нумерованих карток 176; на останїй картцї на першій сторонї в низу формула закінченя: Гдѣ Бгѣ поспѣшествꙋющѣ сїѧ книжица рокóмаѧ ИѲIКЯ IѲРОПОЛIТIКЯ и҃ли Фiлосóфiѧ Нравоучúтелнаѧ совершишася Рокѣ ѧѱ҃ѧ. Мцѧ Апрiлѧ днѧ кѣ. На оборотї сеї картки поміщено цензурне одобрене підписане Янтωнiй Лдкѣнскiй, протонот. Апостолскiй Оффiцiалъ Генералный Лвóвскiй. На оборотї першої (титулової) картки містить ся герб „Ясне Велможныхъ Шептицкихъ“ (підкова під хрестом зі стрілою з правого боку, цїліть під кардинальським капелюхом, а під гербом четверостих:

Точнихъ нрáвокъ книжица повчáѣ сїѧ,
И кáкѡ дойтй Нб҃л чрⷭ дѣлá блáгiѧ:
Чтвщ' ю всѧ оу҃жъ къ йѣѕ ймá пвть готóвѣ,
Йже держúсѧ слѣдa Шептицкúхъ пѣковъ.

Книжечка містить у тексті 63 рисунки, а під кождим підпис віршований із 4 стихів. Віденське видане мало формат малої 8-ки 5 карток ненумерованих і 309 нумерованих сторін. На початку містить ся передмова „Къ благоразмномѹ Читателю“; рисунки відмінні від львівського виданя.

Байка про змію в домі.

Идика їерополитика

(Вид. у Львові 1760, картка 108—110).

Земледѣлєка змій оумертвн сына.
Отецъ сѣчивомъ ѡшнбка змінна
Оубѣкъ; и та сѣть знаменіа вражды,
Тѣмъ змій блюдетсѧ казнымъ быти дѣжды.

Погляньте, прошу вас, що приносить нерівність у приятельстві! Чули ви премудрі слова Ісуса, сина Сирахового: „Радість чи смуток, остуду чи потїху, журбу та тїсноту маєш із того, коли попадеш у таку дружбу, де один уважає себе паном, а другого своїм слугою. Нема в такій дружбі жадної сили, жадної потїхи, тілько свари, колотнеча, лайка, самохвальба і погорда". Бажаючи уникнути такої біди, вибирай собі приятеля подібного і рівного, бо притуливши ся до сильного, щезнеш як мала річка в великій. Ані буря, ані тишина не стоять постійно; ані дожджі не йдуть без перестанку, ані погода не стоїть без переміни. Те саме бачимо і в житю: многі після ворожнечі стають приятелями, але ще більше таких, що з приятелїв роблять ся ворогами. А як по найбільшій тишині бурхають найстрашнїйші хвилї, так по найтїснїйшій приязни вибухає непереєднана ворожнеча. Особливо трафляєть ся се таким, що не хотять прощати один одному зневагу і ховаючи її злопамятно в душі дожидають пори для пімсти. Бачимо се і з приложеної тут притчі.

Перед домом одного хлїбороба в горі жила гадюка, що любила лазити до дому того мужа. При одній такій нагоді син хлїбороба ударив гадюку, а вона розярена вкусила хлопця смертельно. Батько бачучи мертвого сина, пронятий тяжким болем, побіг що духу, щоб убити гадюку, але замахнувши ся сокирою, відтяв їй тілько шмат хвоста, а гадюка сховала ся в нору. Хлїбороб бажаючи хитро примирити ся з гадюкою, аби звабити її на своє обійстє і помстити ся на нїй, прилагодив їй поживу з води, соли і меду, і кликав її до давнїйших відвідин. Та гадюка сичучи з нори відповіла: „Даремно трудиш ся, добрий чоловіче! Не буде вже приязни між нами, бо я дивлячи ся на свій хвіст, не можу забути того, що ти вчинив менї, а ти дивлячи ся на гріб свойого сина, не можеш забути того, що я вчинина йому. То й якаж може бути злагода між нами?" Так само й чоловік не може безпечно вірити приязни такого, що був його ворогом, бо спомини про ворожнечу раз у раз розбуджують у його думцї нову ненависть.

III.

НА СВЯТОЮРСЬКІЙ ГОРІ.

ПОЕМА

ІВАНА ФРАНКА

І.

Сонце хилить ся, на львівські
мури скоса позира,
та в його проміню сьяє
Святоюрськая гора.

А по нїй, мов чорні плями,
чорні згарища стирчать,
і край шляху верб безлистих
бовванїє довгий ряд.

Серед згарищ білі шатри
тиснуть ся з усїх боків,
наче білі печерицї
з під обпалених пеньків.

Поміж шатрами купками
похожають козаки,
блискотять до сонця списи
і червонії шапки.

Де-де в шатрах чути стогін,
де-де пісня залуна,
брязк бандури, крик сторожі
та гуканє чабана.

З святоюрської дзвінницї
на вечерню вдарив дзвін, —
гнуть ся голови козачі,
Богу віддають поклін.

А в низу на львівських вежах
инші дзвони на той гук

відгукнулись, наче голос
полетів із рук до рук.

А при церкві святоюрській
на саміському шпилі
край шатра під грубим дубом
товариство при столі.

Тут Богдан козацький батько,
і полковників аж пять,
і Іван Виговський писарь
розмовляючи сидять.

Праворуч гетьмана гості,
королівські посли,
що від Яна Казиміра
подарунки принесли.

То колишній кум гетьманів,
Любовицький, що колись
гостював у Чигирині,
поки війни ті знялись.

Обік нього ще пан Грондський
бистрим оком, наче щур,
огляда козацькі сили
і немудрий львівський мур.

Стихли дзвони святоюрські,
писар кубки налива,
і заслухались присутні
на гетьманські слова.

II.

„Пане куме Любовицький, —
мовив хмурячись Богдан, —
Чарку! За стару знайомість!
Поки пінить ся сей збан!

Мовиш, що король аж плакав
пишучи отсї листи?

Так, його болять нещастя
України — мовиш ти?

Випий! — Плакав? Єзуіти
люблять плакать, та сей плач
иншим палить душу й тїло...
Випий куме, і пробач

сї слова! Говориш, буцїм
признавав король і сам,
що нам обіцяв богато,
не сповнив нїчого нам.

Так чогож тепер ще хоче?
Чом на нас він наріка,
буцїм з нашої провини
крови поплила ріка?

Буцїм то Річпосполиту
підкопали ми одні,
і в величню ту будову
люті вкинули огні?

Пане куме Любовицький,
я шаную маєстат,
та король, що так говорить,
сам є маєстату кат.

Бо його слова найперші
задають брехню кінцю, —
бож він зна, що не з добра ми
зачали війну отсю, —

що терпіли ми знущаня
від панів предовгий час,
що нас хлопами взивали,
канчуками сїкли нас, —

забирали нашу працю,
зневажали нам жінок,
не пускали нас до церкви,
а гонили у шинок, —

що хати палили вбогі
і рубали нам садки, —
пан із паном посварить ся,
терплять горе козаки.

Навіть в душі нам залїзти
забажали на кінці,
віру змінюють, що наші
в нїй жили дїди й вітці.

„Туркогреками“ нас лають,
замикають нам церкви...
Православний — нехрещений
і невінчаний живи!

Ще й біскупів-святокупів
шлють, щоб брали нас за чуб,
унією називають
силуваний з Римом шлюб...

Сто сот громів, пане куме!
Тут не стало нам терпцю...
На погибель живодерам!
Випий, куме, ще й отсю!“

III.

„Пише нам король: „Свідчу ся
ранами Христа й хрестом,
що бажав я все сповнити,
як прирік вам, та не міг“.

Ха, ха, ха! Король хрестом нам
клявсь, а чорт махнув хвостом,
і змазав ту клятву! Знаю,
знаю тих чортів усїх!

Мовиш, куме, що на сеймі
промовляв король за нас,
натякав на наші кривди,
вказував направи час, —

та шляхецтво закричало,
та маґнати заревли,
та підплаченії ними
і підпоєні посли
королеви лютим ґвалтом
добалакать не дали...

Вірю сьому. Та що з того?
Що тепер робити вам?
Як король ваш — віхоть, щож є
за ціна його словам?

По що з ним нам умовлять ся,
Бога клятвами дрочить,
коли в сеймі йому навіть
мови не дадуть скінчить?

Сам скажи, мій куме: що нам
трактувати з помелом?
Годї вже вам нас водити,
як ту кітку за стеблом!

Як захочемо правдивий
із Ляхами мати мир,
знайдемо панів, що в Польщі
старші нїж Ян Казимир.

Але се не швидко буде!
Поки стане нам шаблюк
і пищалї семипядні
не впадуть із наших рук,

поти йти ме на Вкраїнї
чортів танець на-в-завід,
аж козацький або ляцький
до останка згине рід.

Плакав ваш король? Най плаче,
як не вміє ради дать!
Не над нами, над собою
він повинен би ридать.

І отсю Річпосполиту
най оплакує! Най зна:

бачила страшні події,
гірших ще діжде вона!

То не спис козацький рану
їй глубокую завдав,
то лиш тріснув струп поганий,
що від давна набирав.

Як тепер його не витнуть
і не згоять — мясо й кість
він розточить, і все тїло
і житє все наше з'їсть.

Троха витяли ми струпа —
тих бутних короленят
Вишневецьких, Конецьпольських,
Калиновських, як їх звать...

Варті ми за се від Польщі
надгороди, а не кар...
О, бо доки тут їх панства,
то й кінця не буде чвар.

Щоб я був лихим пророком,
та спімнїть мої слова:
коли з сеї хуртовини
вийде Польща ще жива,

і як силою маґнати
в гріб її не покладуть,
то самі її сусїдам
на поталу продадуть."

IV.

„Пане куме Любовицький,
випиймо по чарцї ще!
Щире серце гріє чарка,
а нещире най пече!

Мовиш: „Киньмо звади й свари,
все, що розєднало нас,

вимажімо з серця память
давнїх кривд, гірких ураз!“

„Вольні з вольними, в любови,
як брат з братом, з другом друг,
рука в руку, межа в межу,
у двох тїлах один дух...“

Гарні се слова, їй Богу!
Проникають в кров і кість.
Сам старий Сильвестер Коссів
чутливійших не повість.

Пане куме мій, ти мудра,
вчена дуже голова, —
та мене за дурня маєш
турчачи такі слова.

Добре знаєш, се принада,
свіжий, так сказать, хробак.
щоб по нїм козацька щука
зачепилась вам на гак.

Куме, куме! Не трепли ся!
Не клянись та не молись!
Слухай радше приповідки,
що малим я чув колись“.

V.

„Був собі колись господарь,
мав і поле і садок,
гарну хату і худобу,
пчіл чимало колодок,

жінку добру, челядь вірну,
дещо гроший під ключем,
так що завидїли люди,
називали богачем.

Був у нього вуж домашнїй,
що нїкого не кусав,

і свобідно всюди лазив:
у ночи корови ссав,

а на день йому господарь
від нетямної пори
ставив молоко солодке
у мищинї край нори.

Вуж сей, то було хозяйське
щастє: і з роси й з води
в двір плило добро, сторичний
плід давали всї труди.

Пречудово скот плекав ся,
всїм на диво родив хлїб,
родив сад, роїлись пчоли,
мов лопатою хто гріб

до двора достатки всякі,
а нещастя відвертав;
град у всїм селї збив поле,
при його границї став;

пошесть там не зазирала
нї до хат нї до хлїва,
обминала двір пожежа.
поле сарана й мишва.“

VI.

„Аж ось скоїло ся лихо!
Хлопчик був у хатї тій,
син господаря, плазунчик,
батьків любчик і пестїй.

От раз мати на снїданє
для коханого синка
на долівцї положила
у мищинї молока.

Хлопчик їсть і розливає,
от звичайно як дитя:

запах молока привабив
і вужа з його кута.

Він приповз і став хлептати
молоко, але в гніві
хлопчик бац! вужа ударив
ложкою по голові.

Вуж не привичний до бійки
звив ся грізно, засичав,
і мов блискавка дитину
їдовитим зубом втяв.

Зверещав страшенно хлопчик:
батько зо страхом прибіг,
зараз зрозумів, що сталось,
та порадити не міг.

За вужем в скаженій злости
кинув ся, хотїв убить,
та вуж бачучи погрозу,
в яму криєть ся в ту мить.

З буком надбіга господарь,
вуж у ямі майже ввесь,
тілько хвіст іще з надвору
спішно в яму волочесь.

Не міркуючи богато
люто вдарив чоловік,
і вужеви неборації
до крихітки хвіст відсїк.

Та біди тим не поправив:
від отруйного жала
до доби його дитина
Богу духа віддала".

VII.

„Сумував страшенно батько
І ходив зовсїм недуж,

та в норі своїй від рани
мучив ся не менше й вуж.

А хоч рана й загоїлась,
він безхвостий, нездоров
відцурав ся хати, стайні
і подвіря і коров.

Та з ним разом давнє щастє
улетїло зо двора:
ниви витовк град у літї,
висушила степ жара,

хижа гусїнь сад об'їла,
від зарази скот попух,
в хату слабість загостила.
мов повіяв смерти дух.

Що робити? Рада в раду;
до ворожки вдав ся він.
чи не скаже, що за ворог
є причиною тих змін?

Поворожила ворожка
на бобах, чи на зірках,
тай говорить: „Сам ти, друже,
сам біду на себе стяг.

„Був приятель в тебе щирий,
що від зла тебе стеріг,
але першої образи
ти стерпіть йому не міг.

„Ти його зневажив тяжко,
тяжко гнївається він, —
ну, а гнїв його, мій друже,
се причина всїх відмін.

„І нема тобі ратунку,
пропадеш увесь до тла,
доки в вуглї твого дому
гнїв той мов огонь пала.

„Лиш одна тобі порада:
всьому гнїву дати стрим

і перепросить ся щиро
із приятелем старим".

VIII.

„От тепер згадав господарь,
як немудро се вчинив,
що в безумному розпалї
так вужа він поранив.

І подумав: „Конче треба
знов перепросить ся з ним,
бо погине вся худоба,
все добро піде як дим".

Мовив жінцї: „А постав но
край нори вужови знов
молока, а чей вернув би
знов у дім наш, до коров".

І поставила хозяйка
у мищинї молока,
та вуж виповзе, наїсть ся,
і до ями знов тїка.

А господарю що днини
гірше й гірше, хоч умри!
От він раз вужа підглянув,
як той повз собі з нори.

І говорить: „Вужу любий!
Що се враз на нас зайшло?
Чиж то сердить ся нам треба?
Забуваймо гнїв і зло!

„Що минуло, те пропало,
хоч і як нам допекло;
жиймо, як жили давнїйше,
щоб знов добре нам було".

Вуж на се відмовив: „Годї!
Що було, те загуло,

Але як забути горе,
що по серці нам пройшло?

„Аджеж ти коли згадаєш,
що твій син в землї гниє,
то рука свербить, щоб тїмя
розторощити моє.

„А і я коли погляну
на відсїчений свій хвіст,
то отруйним зубом в тебе
вгриз ся'б, так лютує злість.

„Тож скажи: як нам єднать ся?
Як тобі був любий син,
так менї мій хвіст. Даремно
тут шукать причин, провин.

„Не навернеть ся до мене
твоє серце, нї моє
не навернеть ся до тебе.
поки память в нас жиє.

„То найкраще нам розстать ся...
Ти собі в своїм дворі
жий без мене, я без тебе
проживу в своїй норі".

IX.

„Пане куме Любовицький,
ти розумна голова,
то ти певно й без пояснень
зрозумів отсї слова.

Сей господарь — ваша Польща,
а той вуж, то козаки,
що на межах Польщі сїкли
бісурманськії карки,

що товклись по за пороги,
шибались на море, в Крим,

в очи хану і султану
дмухали пожарів дим.

І жилось тоді незгірше:
розживавсь богацтвом Лях
за козацькими плечима,
а козак в степах, полях

був свобідний і крихітку
ссав отого молока,
що напрятать, зберегати
помогла його рука.

Та зчинилась сварка. Годі
тут шукать причин, провин;
нас боліло й вас боліло,
вам згиб син і нам згиб син.

Ну, скажи, як нам єднать ся?
Як забути давнє зло,
що кровавою межею
нам по серці перейшло?

Як примусить до коханя
серце, що в нім вєть ся гад?
Відки взять душі довірє,
що зазнала стільки зрад?

Нї, мій куме! Краще чисто
розмежуймо ся, як слїд:
вам хай буде ваша Польща,
Украіну нам лишіть.

Ви собі пануйте в себе
на винї та на меду:
ми, як Бог дасть, будем пхати
і без вас свою біду.

Так мине сто лїт чи двістї,
наші рани заживуть,
спомини всїх кривд і сварок
у непамять попливуть, —

замісь зрад і звад і сварок
набереть ся скарб новий

згідних дїлань, спільних змагань
і сусїдської любви, —

пройдемо велику школу,
та не єзуїтську, нї! —
запануєм кождий в себе,
станем розумом міцні, —

от тодї — коли вчаснїйше
ваша Польща не згорить —
час настане, любий куме,
про єднанє говорить".

X.

„Морщиш брови? Зцїпив зуби?
Дрож тобою потряса?
Мовиш: „Поки сонце зійде,
очи вижере роса?"

Се можливе! Та признай ся,
чи не правду я кажу?
Єдність се: кленусь устами,
а ніж в пазусї держу?

Єдність се, що ти говориш
про братерство і любов,
і про сльози королївські,
про пролиту марно кров,

і про те, що час позбуть ся
нам незгоди й лютих чвар, —
а ти сам, я добре знаю
завтра їдеш до Татар,

будеш хана намовляти,
підкупляти мурзаків,
щоб напали на Вкраїну
воювати козаків...

Ти поблїд? Тремтиш? Не бій ся!
Знаю, добре знаю вас!

Се є школа єзуїтська!
Та чиж се єднаня час?

Знаю добре: в тій саміській
пазусї, де ти привіз
королївський лист до мене
повний клятв, упімнень, слїз,

є ще другий королївський
лист до хана, у котрім
заклина його, щоб зараз
впав на мене наче грім,

щоб поміг йому козацьких
розтолочити гадюк...
Не тремти, мій куме! Ну-ко,
ще раз чарочку до рук!

На розстанє! Їдь щасливо!
Кланяйсь хану й мурзакам!
Та скажи, що коний треба
й дамасценок козакам.

Тож коли сього за много
в них, а власних їм голов
не шкода́, хай прибувають!
Ну досить! Бувай здоров!“

IV.

ПРИТЧА ПРО ГАДЮКУ В ДОМІ.

Передне слово.

З текстом староруської притчі про гадюку в домі я познайомив ся у перве прочитуючи Ізмарагд, що міститься в рукописї музея о. А. Петрушевича ч. 1. в бібліотеці Народного Дому, де вона фігурує як слово св. Йоана Златоустого „О твари божіи и о кончинѣ смертнѣй и о покаяніи“ (Др. Іляріон Свєнцїцкий, Опис рукописів Народного Дому з колєкції Антона Петрушевича, частина перша, Львів 1906, ст. 8). Так само невластиво вона фігурує під іменем того самого святого в Ізмарагдї найстаршої редакції, описанім Яковлєвим (В. А. Яковлевъ, Къ литературной исторіи древнерусскихъ сборниковъ. Опытъ изслѣдованія „Измарагда“. Одесса 1893, ст. 25), де титул ії звучить: Слово иже во святыхъ отца нашего Иоанна Златоустаго архіепископа Константина града. Повѣсть душеполезная въ чину притчи, что есть житіе се настоящее, сказаніе о зміи и о дворѣ“. Завважу, що в копії Сваричівського рукопису, яким є згаданий висше нр. 1. збірки Петрушевича, заходить справдї непорозумінє, бо статя починає ся реченєм, узятим із Слова Йоанна Златоустого, по чім безпосередно йде текст притчі, в якому бракує початку; очевидно у взірцї, з якого переписувано Сваричівський Ізмарагд, видерто в рукописї одну або дві картки, на яких було докінченє Слова Йоанна Златоуста і титул та початкові рядки притчі.

Повний текст притчі, але в троха коротшій редакції, містить ся в рукописї манастирської бібліотеки

святоонуфрейського манастиря Василіян у Львові ч. 40; сей інтересний рукопис був писаний у першій половині XVII в. в Печерськім манастирі в Київі. Яковлєв у цитованім місці своєї праці про староруський Ізмарагд дає про сю притчу ось які бібліографічні вказівки: „Притча взята із Слова, якого автором признають Христофора, патріярха Александрійського. Грецькою мовою вона надрукована в Fabricii Bibliotheca graeca, vol. XII, ст. 657—674 і Migne, Patrologiae cursus completus, series graeca, vol. C., ст. 1216 і далї. З Фабріцієвого виданя зроблено російський переклад, друкований у „Христіанскомъ Чтеніи“ 1843, т. IV., ст. 24 і далї. В староруськім письменстві сю притчу стрічаємо досить часто, між иншим у Златоструї і инших збірниках, инодї з авторством Івана Дамаскина. Церковнославянський текст був друкований у перве в Москві в Сборнику 1647 р. В иншій редакції, близшій до грецького тексту, притча містить ся в збірці Златоуст як глава 37“.

Про дїйсного автора сеї притчі, Христорора, патріярха александрійського, читаємо у Вільгельма Каве, Scriptorum ecclesiasticorum historia litteraria, вид. в Женеві 1605 ст. 446, що він жив під пануванєм цїсаря Теофіля Іконоборця коло р. 836 і написав один тілько твір, аскетичне і параболїчне упімненє про житє людське п. з. „*Τί ὁμοιῶται ὁ βίος οὗτος, καὶ εἰς ποῖον τέλος καταστρέφει*“. Сей твір, як додає Каве, в грецькім і латинськім тексті був виданий у Парижі 1608 р. під іменем Теофіля Александрійського.

На староруську мову він мусїв бути перекладений дуже давно, може в XI. або XII. в., бо відома притча про хромця і слїпця, якої простора редакція без сумніву належить Кирилови Туровському, була по всякій правдоподібности писана на взірець греко-єгипетської притчі Христофора Александрійського. Найстаршу староруську копію тої притчі маємо в пергаміновім рукописї з кінця XII. віку, що містить ся в бібліотеці святотроїцької Сергієвої Лаври під ч. 2027 як додаток до тексту деяких святих книг старого завіта. Тут вона подана в коротшій Ізмарагдовій редакції без назви автора п. з. „Сказаніе въ образъ притьчи о житьи человѣчьстѣ“,

і починає ся словами: „Уподоби ся, възлюбленіи, нашь животъ въ житьи“[1]). Повний текст притчі з доданєм просторого, мабуть старороуського поученя, заховав ся в паперовім рукописї тої самої бібліотеки з XV. в., що містить збірку грецьких отців церкви і один твір Євфимія, патріарха терновського, писаний болгарською мовою. Притча являєть ся тут з повним і вірним титулом: „Иже въ святыхъ отца нашего Христофора архіепископа александрськаго повѣсть и поученіе душеполезно, явлѣющи, что уподоби ся житіе се“. (Описаніе ч. III., Москва 1979 ст. 144). Притча разом з поученєм, доданим на кінцї і пропущеним мною в перекадї, що доконаний власне на основі сего тексту, займає в рукописї 36 карток письма. Завдяки ласкавій ввічливости завідателя бібліотеки Сергієвої Лаври біля Москви, Константина Михайловича Попова, я одержав копії з сих обох рукописів, а надто копію найстаршого церковного друку московського Сборника з р. 1647, що має титул: „Иже во святыхъ отца нашего Іоанна Златоустаго, архіепископа Константина града, повѣсть душеполезна въ чину притчи о дворѣ и о зміи и что есть житіе се настоящее всякаго человѣка“. Нарештї додано також копію з рукописного Ізмарагда Сергієвої Лаври XVI. в. ч. 204 (1626), що має титул: „Слово иже въ святыхъ отца нашего Іоанна Златоустаго архіепископа Костянтина града, повѣсть душеполезна въ чину притчу, что есть житіе се настоящее, сказаніе о зміи и о дворѣ“. Всї ті тексти, за яких удїленє висловляю тут шановному К. М. Попову мою прилюдну подяку, будуть опубліковані і визискані науковим способом у спеціяльнім дослїдї, який маю намір присвятити тій притчі.

В р. 1905 по газетах розійшла ся вість, що бельгійський учений Ф. Кюмон у своїй подорожі по Малій Азії знайшов грецький текст притчі про гадюку в домі, яку він уважає твором св. Іполїта. Тут же був поданий коротко зміст притчі. Зацікавлений сею звісткою я удав ся листовно до проф. Кюмона, і незаба-

[1]) Описаніе славянскихъ рукописей бібліотеки Свято-Троицкой Сергіевой Лавры. Часть I. Москва 1878, ст. 2.

ром одержав від нього відбитку його публїкації п. з. „Une parable attribuée a st. Hippolyte de Rome“, що була поміщена в Журналї „Revue de l' instruction publique en Belgique publiée sous la direction de MM. Ch. Michel et P. Thomas avec le concours de MM. Cumont, L. Parmentier et H. Pirenne, Bruxelles, мала 8-ка, ст. 7, з доданєм рисунка-фотографії манастиря Сумеля недалеко Трапезунта, де була знайдена рукописна копія притчі. Текст притчі тут короткий і відповідає нашим ізмарагдовим текстам. Розуміють ся, догадка проф. Кюмона про Іполїтове авторство притчі супроти всего сказаного тут не має нїякої підстави, та про те опубліковáний ним текст має своє значінє при порівнаню з иншими друкованими та рукописними текстами.

Львів, дня 29. марта 1910.

Д-р Іван Франко.

Притча про гадюку в домі.

I. Вступ.

Все, любі мої, що по всї часи первосвященники і пастирі і начальники подають вам про вас і про нас, первосвященників, боже слово, веде до дбайливости та поученя, як богато треба думати про спасеніє себе самих і инших людий чоловіколюбним дїйством. Того, що до Мойсея в хвилї малодушности мовив: „Не ти сам пастир сих людий, але й я за тобою“, — того призовімо сьогоднї, який ненастанно текучі дари дарував нам нескупо, що своєю силою укріпив нашу неміч, і своєю невимовною мудрістю та ласкою умудрив нашу безумність. Бо коли подумаю про першого сотвореного чоловіка Адама і поміркую про його поступок, бере мене жах і диво, як він сотворений рукою божою і наділений ласкою розмовляти з Богом та даром пророкованя, про те переступив одиноку заповідь божу і через те позбавив себе великого добра і обголив себе з усеї слави і царства і всїх божеських дарів. В одній хвилї упав і був вигнаний з раю і злетїв у глубину бідности та бездомности. Коли оттак міркую, що се стало ся йому за один одинокий непослух, то думка про наші незлїчені гріхи наповняє мене розпукою. Коли-ж пригадаю собі те, що в євангелії сказано про розбійника, і поміркую, як він одним словом був спасений і очистив ся від незлїчених гріхів, знов набираю бодрости й надії і прихиляю ся усильно до покаяня. Бо-ж той дїлами падав, а словом спас ся. Тамтой бачив страшні божі чуда і переступив божу заповідь,

а сей не бачив нїчого, тілько Христа, тай то болюче розпятого, і увірив у нього. Велика тут ріжниця і незрівнана рівність, так як нерівні мали душі. Иншу чесноту мав розбійник, якої не мав Адам, і стоїло йому лише сказати: „Господи, помяни мене в царстві твоїм!“

Всї ви ученики Христові, що надїєте ся унаслїдити його, піддержуйте в собі таку віру і вправляйте ся в благочестивих дїлах! Бо кождий чоловік, що хрестив ся в імя отця і сина і святого духа і сподобив ся приняти дар божий, чує голос євангелія, яке велить йому: „Нїкого не кривдь, не бий у лице, не вдар нїяк і не напастуй!“ Але слухай, що й надто ще говорить євангеліє: „Коли хто скривдить тебе, терпи; коли хто потягне тебе одні гони, іди з ним двоє гін“. Жаден із благовірних христіян не хотїв сего терпіти, та від коли найшло на нас тяжке ярмо Ізмаілтян, приняли ми ще тяжші лиха від них. По неволї і не хотячи мусїли ми терпіти; коли-б були терпіли таке перед тим від одновірців, були би ми мали велику заплату. Бо христіянин, коли покривдить кого, терпить потрійну кару. Адже кождому христіянинови треба покаяти ся за кождий гріх усїм серцем перед Богом і перед смертним часом, і не дурити себе принадами сего віку!

II.

Чи чули ви, любі мої, яке подібне житє наше на сьому світї до того одного чоловіка, що оселив ся в домі зі своєю жінкою і сином одинаком, і приняв іще одного слугу. А була в тім домі їдовита гадюка. Чоловік чув від многих, що ся гадюка умертвляє з давен давна всїх, що замешкають у тім домі. Думав чоловік з разу або забрати ся геть із того двора, або вбити гадюку. Та коли пристежив її, щоб її вбити, знайшов перед нею золотого. І взявши золотого, мовив сам до себе: „Коли-б ся гадюка хотїла умертвити нас, то не був би я перед нею знайшов золотого. Не подоба менї вбивати її, але навпаки, вона гідна всякої чести“.

І пробула змия в домі досить довгий час, кождого дня кладучи йому золотого і нїчим не шкодячи нїкому. І радував ся той чоловік, що не вбив гадюки.

Мав сей чоловік прегарного і многоцінного коня. І підповзла гадюка в ночи і вкусила коня, і він іздох.

Послухай толкованя того, що сказано доси! Дім, се житє людське, а гадюка в ньому, се світодержець, ворог лукавий — жадність і захланність, що дибає вкусити чоловіка в пяту, щоб умертвити його. А золотий, се всяка лукава похіть, що тягне кождого до погибелї. А отрута гадюча, се гріх, що умертвляє кождого, хто піддаєть ся йому. Адже говорить апостол: „Коли повстає бажанє, родить ся гріх; коли-ж скінчить ся гріх, родить ся смерть". За наше недбальство посилає Бог не раз випадки на скотинї, щоб ми лякали ся, і бачучи їх, берегли ся всякого зла.

III.

Бачучи чоловік коня свойого умертвленого гадюкою, засмутив ся і почав проклинати дім і гадюку. І міркуючи сам у собі говорив: „Яка страшна отрута в сеї гадюки! Конче треба менї вбити її, поки не умертвить кого з нас". І прийшовши перед гадючину нору, щоб убити гадюку, знайшов золотого, як звичайно, і мовив до себе: „Коня я стратив. По що-ж менї ще тратити що дня золотого? Сяк чи так, кінь уже здох, а гадюка мабуть не буде шкодити людям, то й нема по що вбивати її". І він лишив гадюку живою. І знов жив якийсь час спокійно, що дня знаходячи золотого біля гадючиної нори, і не зазнаючи від неї нїякої шкоди.

Бачучи його безтурботне житє, гадюка приповзла в ночи і вкусила слугу ві снї. Ві снї, кажу, щоб не сказав хто, що слуга сам прийшов на місце, де жила гадюка, або чому не беріг себе лїпше, щоб не наразити себе на її вкушенє. Бо хто-ж устережеть ся невидимої смерти? Крикнув укушений слуга; і прибіг пильно господар, кленучи гадюку й ту годину, в якій оселив ся в тім домі.

Так і ми, поки нам добре ведеть ся, не тямимо про смерть, а в бідї тратимо духовий спокій і проклинаємо се житє та годину, в якій ми родили ся. І кожний із нас говорить у такій хвилї: „Нї вже, нї за що дід тепер не дам себе спокусити покусам сего марного

житя". Але потому (як пес до своїх блювотин) вертаємо до своїх давнїх гріхів, не кидаємо їх, але робимо ще гірше, не дбаючи про біду, анї про смерть. Через таке безтурботне житє в світовім добрі гріх набирає подвійної сили. Як пташина названа ілунь, бачучи крокодиля і підстерігши його, коли спить солодко і лежить спокійно простертий з отвореною пащею, раптово вскакує в пащу і вбігає в черево його і роздирає те черево і лишає його мертвого, отак і нас умертвляє гріх, коли не поспішимо покаянєм обновити своє житє.

Але вертаймо до попереднього!

IV.

Бачучи чоловік свойого слугу люто вкушеного, в тяжкім болю, покликав лїкарів і просив їх привернути його до здоровля. Вони пробували всяких лїків, та нїякий не поміг, і слуга нарештї вмер. І заприсяг чоловік, що вбє гадюку. Та прийшовши до її нори знайшов золотого і взявши його мовив сам до себе: „Слугу купив я за гроші, так як коня, а ті золоті, які я тут находжу кождого дня, варті далеко більше. Треба нам берегти ся лїпше, то гадюка не пошкодить нам".

І осліплений жадобою грошолюбства лишив гадюку живою, і жив знов спокійно якийсь час.

Бачучи, що чоловік живе необережно і не дбає про смерть, гадюка приповзла в ночи і вкусила його сина.

Слухай, любий мій! Коли Бог розгнївав ся на Фарру, вітця Авраамового, за те, що робив ідоли, умертвив його наймолодшого сина, якого він любив найбільше. Та батько не нарозумив ся тим і робив далї ідоли та продавав їх ідолопоклонникам. І стало ся тодї 3302-го року те, чого нїхто нїколи з давнїйших людий не видав; нїколи перед тим не вмирав син перед вітцем окрім Ламеха сина Матусаїлового; і дивно було всїм, і навіть письмо святе зазначило мовлячи; „І вмер Аран поперед отця свойого Фарри".

Але вернїмо ся до перерваного оповіданя, і згадавши про крик укушеного сина, скажімо про старого

V.

Прийшов отець плачучи і бючи себе в груди і ляскаючи лице своє рукою і кричучи: „Ой лишенько моє!“ і проклинаючи годину, коли замешкав у сьому домі, і гадюку, що вкусила його одинокого сина.

Оттак робимо не раз і ми: коли бачимо, як умирає такий молодий чоловік, то в нас родить ся ненависть до житя, і ми готові лихословити те житє та сказати: „Краще булоб чоловікови не родити ся, ніж умирати так молодо, не скоштувавши того житя. Горе тобі, роде людський! Коли вмре такий чоловік у молодім віці, ледво вийшовши з першої юности, то їй же Богу, не варто дурити себе тим житєм і грішити в ньому“. І ще маючи сльози на очах і дивлячи ся на мерця і з хлипанєм хитаючи головами сюди й туди і зарікаючи ся, що годі нам турбувати ся житєвими клопотами і озлобляти ся за маєткові справи, — і тут же наказуємо своїм слугам, аби добре стерегли нашого добра, говорячи їм: „Бережіть, братця, щоб хто не потяг що з дому, поки ми плачемо по мертвому!“ Сьогоднї плачемо й ридаємо безутїшно, а завтра живемо як безсмертні. Плачемо при сходї душі, і впиваємо ся на похороннім обідї.

Але ведїм оповіданє далї там, де перервали його, бо треба нам доповісти до кінця.

VI.

Бачучи чоловік, як син кричав і кликав його і заливаючи ся слїзми благав помочи у свойого вітця, скликав лїкарів і обіцяв дати їм, що самі захочуть, аби тілько відвернули його сина від смерти. Нїчого й казати, що лїкарі потрудили ся по змозї, та не вдали нїчого, бо хлопець умер. Глубоко засмучений отець покляв ся не лишити гадюку живою мовлячи: „Доки буду дурити сам себе і не вбю сеї проклятої гадюки, заки вона не вмертвить і мене самого?“

І коли пішов убити гадюку, знайшов золотий і взяв його і почав говорити сам до себе, позираючи на золотий і мовлячи: „Що менї робити? Син уже вмер. Як би був стеріг ся добре, то не була б могла

гадюка знайти і вкусити його. Але ми з жінкою будемо стерегти ся добре, і вона не зможе пошкодити нам. Стратив я сина, по щож менї тратити ще кождого року 365 золотих?“ І з тими словами лишив гадюку живою.

І знов прожила гадюка якийсь час спокійно, день у день кладучи золоті і не роблячи шкоди нїкому. Та коли чоловік обезпечив ся і полюбив більше марности сего житя понад побожне й людяне поводженє, приповзла раптово гадюка і вкусила його жінку.

Оттак і смерть приходить раптово як злодїй, а ми не знаємо нї дня, нї години, в якій вона назначить і вихопить нас.

Кричить жінка до чоловіка. Прибіг чоловік плачучи й ридаючи. Почули сусїди й приятелї й свояки і позбігали ся плачучи. І знов чоловік покликав лїкарів і обіцяв ся заплатити золотом, щоб вибавили його жінку від смерти. І знов трудили ся лїкарі не мало і не могли нїчого порадити і жінка таки вмерла. І лишив ся чоловік у домі сам і гостячи своїх приятелїв та свояків, розповів усїм до слова, яке лихо спіткало його з гадюкою. І всї всякими словами радили йому вбити гадюку і не лишати її живою, коли сам не хоче пожити смерти.

І прийшовши чоловік на місце, де звичайно знаходив золоті, побачив, що там лежав дорогий камінь, білий і чистий і многоцїнний, далеко вартнїйший від золотого. І з радістю взявши той камінь обертав його на своїй долонї, тїшачи ся та бавлячи ся ним любо, і немов забувши про смерть свойого сина і своєї жінки, мовив сам до себе: „Видно, що гадюка не без причини перемінила золотий на сей чистий і білий камінець. Певно вона перемінила також у собі свою смертельну отруту і вже більше не пошкодить нїкому“.

О, яким безумом дурить нас діявол повабами сего житя! Як сильно відвертає нас від спасеня і божого чоловіколюбя і віддає нас огневи вічному! Оттак і вудка рибацька називаєть ся повабом, бо єсть на нїй примана, що одурює рибу. Кидаючи перед рибу сю приману, рибак заставляє її зачепити ся на вуд-

ку, і тоді витягає з води і кидає в окріп. Весь світ стоїть на злі й лукавстві, і ми хоч знаємо гріховну злобу, все таки любезно і запопадливо звикли прихиляти ся до нього. Як осел іде на стрічу молодому льву, а сей з'їдає його розірвавши на шматки, так і той чоловік, одурений великою радістю із за дорогого камінця, почав чистити місце і кадити і кропити і курити там усякі кадила. І кождий день в установленій годині робив сю набожність, і кождого дня гадюка подавала йому дорогий камінець. Бачучи богато тих камінців, чоловік радував ся, і відложивши дещо золота зробив із нього пушку і вложив у неї дорогі камінці та решту золотих, і хотячи заховати пушку з золотом і камінцями та не знаходячи місця, де би заховати її, викопав ямку в головах своєї постелі й заховав її там. І коли обідав, дивив ся в низ, і не згадував ні про жінку, ні про все инше, що мав і стратив.

VII.

І приповзла гадюка і вкусила його в ногу. Закричав чоловік великим голосом. Позбігали ся до нього всї сусїди і приятелї й свояки, нарікаючи та докоряючи йому й говорячи: „Чи не казали ми тобі вбити гадюку, а то вона й тебе погубить? На правду ти сам собі зробив ся убійцею".

Та він покликавши лїкарів просив їх допомогти йому, обіцяючи ся та присягаючи, що дасть їм усе, чого жадають, аби тілько вибавили його від смерти. Вони напоювали його ріжнородними лїками, але не могли привести його до здоровля. Нарештї, коли всяка людська поміч оказала ся даремною, як говорить ся в книзї Іова: „Визирав я людської помочи, і не було її", і Давид говорить: „Не надїйте ся на князїв і на синів людських, бо нема в них ратунку" — коли отак лишив ся без людської помочи, обернув ся до Бога мовлячи: „Господи, Господи, сей один раз прости менї, аби я лишив ся живий, і покаю ся і вже більше не одурить мене се житє анї погане грошолюбство. Але роздам усе своє богатство і зроблю ся монахом і оселю ся в святій пустинї, відрікши ся всїх

житєвих клопотів і забагів, і подбаю про своє спасеніє і про те, щоб угодити тобі. Бо тепер зрозумів я добре, що все те житє — суєта".

І просив помочи у многих святих, і давав богато милостинї вбогим, і дав Богу заповіт, що і всю решту віддасть на боже. І дарував йому Бог житє, і по якімось часї він одужав і прийшов до здоровля. Та коли йому почало вести ся добре, він знов забув заповіти та клятви, якими обіцяв себе Богу, і мовив сам до себе: „Надію ся, що вийшовши раз із сеї недуги, на далї вже буду безпечний від укушеня гадюки, бо як би її отрута була така смертельна, як у перших разах, то й я не був би видужав від неї."

VIII.

О самодурство пустого чоловіка! Лїпше-б було тому чоловіку не родити ся на землї. Тай чи один він такий, що прогнївляє Бога у всьому його сотворіню! І він обернув ся назад на свої блювотини, і повів себе ще гірше, так як той, що після розпуки виратував ся з морської бурі, або той, що видужав із невлїчимої хороби, або як розбійники, яких відпустять із темниці та мук, дарувавши їм кару смерти. І ми поступаємо таким самим способом: каємо ся в тяжких пригодах, а діждавши ся відради і добродїйства, вертаємо знов до гріхів, і знов одно будуємо, друге руйнуємо, і не робимо корисного дїла, так як той рак, що раз лїзе на перед, а потім поспішно пливе на зад, і не потрафивши просто до своєї нори, попадає в сїть. Так і люди: один будує, а другий руйнує, і що їм із того? Тілько марна праця.

Оттак і сей чоловік вернув ся до своїх попереднїх привичок і пустого житя. День у день одержуючи дорогий камінець він говорив сам до себе: „Заспокій ся, душе моя!" І коли жив так далї безтурботно, приповзла знов гадюка і вкусила його в руку. Він наробив крику, позбігали ся сусїди і приятелї й свояки, плачучи та докоряючи йому й говорячи: „Доки терпить тебе Бог; Адже-ж дав ти йому слово з клятвою, і потім скинув ся з нього. На правду на тобі сповняє

ся пророцьке слово: „Коли вбивали їх, тодї благали Бога, а коли одержували помилуванє, то творили ще гірші пакости“.

І почав чоловік знов молити ся: „Господи мій, Господи, знаю, що я не встояв ся в своїм слові і не додержав обіцянок, які дав тобі. Але ще сей раз виставмене на пробу, бо я зрозумів усю погань покуси і пізнав усю її фальш, і не дам одурити себе більше“.

І знов вислухав його чоловіколюбець Бог і дав йому прийти до здоровля. І він почав знов жити собі безпечно, помалу забуваючи про небезпеку, яка грозила йому, поки не повернув знов до давньої своєї привички, говорячи сам собі: „По що мають пропадати ті многоцїнні камінцї? Знаю богато вбогих, що не мають навіть хлїба, чим наситити ся. Збирати му ті камінцї, і за них дістану великі гроші і давати му бідним та вбогим чим раз більше, і ся милостиня положить ся менї за заслугу. А потому піду на пустиню і покаю ся, бо задля сього дарував менї Бог житє.“

IX.

Бачите, любі мої брати, самодурство сього житя! Дурить чоловік сам себе, що збирає богатство на те, щоб давати милостиню. Нехай не пропадають дорогі камінцї! А того й не чує, що збираючи їх він починає ненавидїти всїх убогих і захланно зберігати своє богатство. Оттак і сей чоловік дійшов знов до занедбаня своїх заповітів, день у день докладаючи золото до золота і камінцї до камінців. І веселила ся його душа, не турбуючи ся думкою про смерть, і чоловік говорив до неї: „Душе моя, їдж і пий і весели ся, бо твоє добро множить ся день у день“.

І почав чоловік роздумувати, де би заховати решту золота, так як той богач у євангелії, що говорив сам до себе: „Порозвалюю отсї мої стодоли і побудую більші“. Та сказано було йому: „Безуме, сеї ночи візьметь ся душа твоя від тебе, а те, що ти приготовив, кому лишить ся?“ І коли він отак міркував, приповзла нараз гадюка і вкусила його в груди просто серця. Знов він закричав, і зібрали ся його

сусїди та свояки ганьблячи його та примовляючи: „Лиха твоя душа, окаянний чоловіче! Попереду показав тобі Бог смертельність тої гадючої отрути на твоїм кони і на твоїм любім синї і на однодушній з тобою жінці, і сам ти два рази вертав від смерти і давав слово Богу не піддавати ся більше повабам сего житя. Два рази вислухав тебе Бог і виняв тебе від смертельної недуги, та для тебе затуманеного все се було надармо. Добре говорить письмо боже: „Серце розумного сокрушає ся від самого позору, а нерозумного хоч бий, то він не зрозуміє.“ Кілько разів ми радили тобі, щоб ти вбив свою неприятельку, а то вона умертвить тебе, але ти не послухав нас“. Тодї він винявши золото і дорогі камінцї показав їм мовлячи: „Отсе все дістав я від гадюки“.

Вони-ж хитаючи головами мовили: „Нещасний чоловіче, даремно ти занапастив своє житє. Инші заберуть се по тобі, а ти прогнївав Бога і запропастив свою душу і заслужив для неї на вічний огонь“.

І чоловік почав знов жалібним голосом молити ся і промовляти: „О Господи мій, Господи, ще сей один раз вислухай мене і випробуй мене, Боже мій, і не приймай моєї душі оголеної з добра, неготової й нечистої!“

І зібрав лїкарів з усїх сторін, і запевняв їх, що дасть їм усе своє добро, і буде служити їм усе своє житє, коли вибавлять його від смерти. І в тяжкій тривозї говорив: „Братчики мої, не знав я, яка то гірка смерть. Горе менї окаянному та грішному! Справдї я сам одурив себе“. Се він дїйсно сказав правду, і всї його зусиля з лїкарями та з великим богацтвом не допомогли йому анї троха вирвати ся з обіймів смерти. Бо на кого Бог прогнївае ся, хто може помогти йому? Коли Бог не допоможе, всякі заходи лїкарів безхосенні та непотрібні. І так умер той чоловік гіркою смертю.

V.

ПРИТЧА ПРО ЗАХЛАННІСТЬ

ІВАНА ФРАНКА.

Захланність наче те грузке багно —
Лиш крок зроби і в зад не відсахни ся,
То глубше вже пірнеш за другим кроком,
І глубше ще пірнеш за третім кроком,
А там, гляди, і вороття нема.

Се визнали вже давні Єгиптяни,
Вони-ж і притчу мудру сю зложили,
Як образ звихненого тим пороком
Житя людського. В осьмому віці
Після Христового різдва святитель
Александрійський Христофором званий
Переробив її на грецьку мову,
І з грецької в князівських ще часах
Її пізнали також наші предки.
Не вадить прочитать і новим поколіням.

Був чоловік заможний і статочний,
Мав жінку і одним одного сина,
І мав слугу і доброго коня.
Купив він дім за дешеву ціну,
Тим дешеву, що не було купця,
Який би важив ся той дім купити;
Бо в домі тім у недослідніім сховку
Жила страшна гадюка їдовита,
Яка помалу, час від часу, скілько
Разів було знесла її охота,
Когось одного з тих, хто жив у домі,
Своїм отруйним зубом умертвляла.

Остерігали свояки й сусїди
Господаря, ще як охотив ся
Той дім купити. Не переставали
Остерігати й потім, щоб як мога
Скорійше вислїдив оту гадюку
І вбив її, щоб не дізнати шкоди.
І він почав слїдити дуже пильно,
І врешті віднайшов нору маленьку;
Але на диво біля тої норки
Замісь гадюки він знайшов блискучий
Новісїнький червоний золотий.
Узяв його, приглянув ся уважно,
І почало ся в нього міркуванє:

„Отся нора — гадючина домівка!
Тут міг би я підстерегти її
І вбити зараз. Та яким же дивом
Сей червінець знайшов ся біля неї?
Чи загубив його хто тут давнїйше?
Се неможливо, бо сей дім обнявши
Я оглядав його зовсїм докладно.
Значить, сей червінець, то дар гадюки.
Вона мабуть благословенна Богом,
І поки вбить її, я підожду
Ще кілька день, чи не повторить ся
Сей дар, чи може се лише припадок.“

На другий день господар в ранцї рано
Знов червінець знайшов біля нори.
На третїй повторило ся те саме.
І вже в душі його повстала певність,
Що ся гадюка божеського роду,
Що дарами її він збогатить ся
І жити ме спокійно та щасливо.

Та ось одної ночи та гадюка
Вповзла до стайнї і отруйним зубом
Коня вкусила в ногу. Заірзав
Страшенно кінь і бити ся почав
У своїм стійлї. Затрівожений

Господар вбіг до стайні, та не міг
Пізнать нїчого, а до рана кінь
Іздох серед тяжкої муки й болю.

Дізнали ся про се сусїди й зараз
Остерегли господаря на ново:
„Се від укушеня гадюки здох
Твій кінь, не з иншої причини. Бережи ся,
Щоб не було тобі ще більше лихо!“

Задумав ся господар. „Жаль коня,
Бо кінь був дорогий і дуже добрий,
І куплений за трицять червінцїв.
Убить гадюку, се розумна рада,
Та щож від сего кінь не оживе вже,
Гадюкаж через трицять день положить
При своїй норцї трицять червінцїв,
І вернеть ся менї моя утрата.
А поки що, коня менї не треба,
А на людий вона, як я вповаю,
Не кинеть ся, то хай собі живе“.

Отак розміркувавши жив господар
Спокійно далї, а гадюка справдї
Що дня біля своєї норки клала
По червінцю. І любував ся ними
Господар, і беріг свою сю тайну;
Не говорив анї слузї нї жінцї
Нї слова, відки дохід побирає,
Лиш тайком день у день біля нори
Клав невеличкі божескії жертви,
Шматок кадила й краплю молока.

Отак минув один і другий місяць.
На третїй же в одну горячу нїч
Гадюка підповзла до сонного
Слуги й тихесенько, нї дать нї взять,
Його вкусила в ногу і сховалась.
З просоня закричав слуга страшенно,
І поки зі своєї спальнї вийшов
Господар, вже нога його опухла,

Так що від разу кождий міг пізнати,
Що се було укушенє гадюки.
Стогнав слуга і вив ся в лютім болю,
Та не було в господаря ратунку,
І вмер слуга промучивши ся три днї.

На похорон зібрали ся сусїди,
І почали не мало докоряти
Господарю за ту необережність,
Що доси ще не вбив гадюки в домі.
Відмовчував ся він і відмовляв ся,
Що доси не видав її на очи
И підстерегти її нїяк не може,
Та в дусї міркував инакше трохи.

„Умер слуга. Шкода слуги, се правда,
Та без слуги я можу обійти ся.
І так він відійти вже мав небаром
І плату взяти за трилїтню службу.
Він сирота, не має в нього роду
Нї свояків, то й плати вже тепер
Нїхто від мене правити не буде.
Гадюка-ж день у день дає менї
Більш доходу, як сей слуга за тиждень
Міг заробити. Нї, не дурень я
Її вбивати. Правда, умертвила
Живу людину, не лише скотину,
Та ся людина нам була чужая.
Надїю в Бозї маю, що вона
Не підповзе анї до мого сина,
Анї до жінки, нї мене самого“.

Так запевнивши сам себе господар
Жив супокійно і не дбаючи
Про жадне инше дїло, день за днем
Брав червінцї з гадючиної норки.
Його видатки на житє щоденне
Поменшали і він найбільшу часть
Тих червінцїв, що принесла гадюка,
Складав у сховку, радував са блиском

Святого золота, та не бажав
Нїчого більше, як житєм ощадним
Сей скарб свій ненаглядний побільшати.

Отак минуло місяців не мало,
Коли на раз знов випала гадюцї
Охота зуба свого спробувати.
У темну ніч вона тихесенько
Впозла до спальнї і вкусила в ногу
Семилїтка, хозяйнового сина.
Заверещав хлопчина із просоня,
І з жахом кинув ся до нього батько,
Та не застав гадюки вже при ньому;
Лиш із страшенно спухлої ноги
Пізнав, що се вона сама вчинила.
Не гаючись вів кинув ся у місто,
Покликав лїкарів і знахорів,
Та що вони робили й прикладали,
І терли й хухали і примовляли,
Не помогло се хлопцеви нїчого.
І по трьох днях страшної муки й крику
Він заспокоїв ся у снї смертельнім.

На похорон зібрали ся роди
І батька й матери й сусїдів много,
І всї пожалкувавши на смерть хлопця
Вмовляли чоловіка, щоб очистив
Свій дім від небезпеки так страшної,
Або перемінив своє житло.
Та чоловік, хоч гнув свій біль у серцї
По стратї сина, все таки не здужав
Признати ся до тайни, що гадюка
Окуплює своє житє таким
Дарунком, для якого він у своїй
Захланности не завагав ся навіть
Житє свойого сина наразити.
Коли-ж усї ті похоронні гостї
Вже розійшли ся, він у самотї
Отак почав сам в собі міркувати:

„Мій син помер. На теє божа воля.
Убю гадюку, то ще через теє
Він не воскресне. Доки я живий,
Повинен дбати про живеє діло.
Я ж сина можу мати ще другого,
Але другої гадини такої
Нема на світї. Побережемо ся
Обоє з жінкою, щоб нас котрого
Не підповзла в ночи, а скарб тим часом
Зростати ме все більше й більше далї".

І заспокоївши ся тим він далї
Повів житє своє без працї й труду,
Збираючи те золото гадюче
І в нїм знаходячи єдину втїху.
Щоб нїчю до його постелї часом,
Або до жінчиної не вповзла
Гадюка, він устроїв ті постелї,
Як колиски привішені до стелї.

Отак пройшли три роки без малого.
Та раз господарева жінка в південь
Здрімала ся в садку по біля дому.
Тут і підстерегла її гадюка
І тихо виповзши з нори своєї
Її вкусила в звішеную руку.
Зірвала ся з дрімоти бідна жінка,
До дому вбігла із важким стогнанєм,
Та поки чоловік її знайшов ся,
Рука її аж до плеча опухла.
Пізнав від разу чоловік, в чім діло,
І кинув ся по лїкарів до міста;
Та хоч які їм обіцяв заплати,
Вони на сю гадючину отруту
Не мали способу, і жінка вмерла.

Нема що й мовити, що як прийшло ся
Її ховати, вся її родина
Накинулась з докорами на мужа,
Що легкомисно, терплячи гадюку

У своїм домі, смерть її спричинив.
Та щож, даремні всї були докори,
Мертвій житя вони не повернули,
Ані вдівця душі не відмінили.
Коли по похороні сам у домі
Лишив ся, він замкнув його на замок,
Виходив рідко, щоб похарчувати,
Порвав усї відносини та звязки
Родинні та сусїдські й жив лише
Тим скарбом золотим, що потаємно
Громадав сам не знаючи для кого.

Та ось одного вечера, коли
своїй спальнї сївши на долівцї
Він сотий раз перекладав, лїчив
І розділяв червінцї золотії,
Гадюка приповзла тихесенько
І мов підіслана його вкусила в руку.
Заціпив з болю зуби чоловік,
Оглянув ся і перший раз тодї
Побачив ту гадюку, невеличку,
Сїреньку, що повзла собі спокійно
В один куток, і скрила ся в щілинї.

Страшенний біль проймав його до серця,
І він не тямлячи, що мав робити,
Почав з усеї сили висисати,
Маленьку ранку на руцї, і руку
Перевязав повисше ліктя міцно.
Потім розрізав рану й знов почав
Що сили з неї ссати чорну кров.
Оттак він аж до півночи томив ся
В страшній трівозї, аж знесилений
Ляг у свою колиску і не мігши
Заснути з болю, став з усего серця
Молити ся до Бога зі слезами:

„Могучий Боже, пане всеї тварі,
Що напустив на мене сю покусу,
Молюсь тобі, верни менї здоровлє

І дай прожити в світї ще аж доти,
Допоки зможу зі свойого скарбу
Зробить ужиток як найспасеннїйший.
Не дам його на храм, не дам жерцям,
Не дам убогим людям на розтрату,
А винайду якесь побожне дїло,
Якому-б він давав міцну основу,
Так щоб воно простояло століття
І славу імени твого збільшило".

Чи ся молитва, чи ратунок власний
Самозахованя інстінктом вчинений,
Допомогли йому, що біль уляг ся
І пухлина з руки зійшла помалу,
І він дійшов до давнього здоровля.
Та гадина від того часу стала
Замісь червоних золотих при входї
Нори своєї класти жемчуги
І ріжні камінцї дорогоцінні.

Жахнув ся чоловік, коли у перве
Знайшов такий новий дарунок; з дива
Не знав, що дїять, та надумав швидко
Скарбонку справить просту, деревляну,
І в неї класти дороге камінє.
Скарб золотий він закопав таємно,
Лишаючи собі лиш троха червінцїв
На прожитє, скарбонку-ж положив
Під подушкою у своїй колисцї.
Отак він жив спокійно і безжурно,
Любуючи ся блиском камінцїв,
Які що дня перебирав утїшно,
Забувши й думати про добре дїло,
Якому мав би скарб його служити.

Минуло кілька місяцїв, і в ранцї
Одного дня, коли він вийшов з дому
Підстерегла його мабуть гадюка,
Бо виповзши незамітно з щілини

Обвила ся обарінком довкола
Його ноги і укусила в литку.
Жахнув ся чоловік, тепер у друге
Побачивши гадюку, що спокійно
З його ноги зповзла і щезла в дїрці.

Як стій перевязав він пояском
Попід коліно ногу, але се
Не много помогло, бо під коліном
Перевязка була зовсїм не щільна.
Нога почала пухнути страшенно,
І біль діймав йому, та він що духу
До дому вбігши соли взяв морсько
І на нозї розрізав сильно рану,
І з неї кров пускаючи почав
Її що духу сильно натирати.
Отак попрацювавши аж до півдня
Утомлений він ляг в свою колиску,
І знов ридаючи слїзми гіркими
Душею став молити ся до Бога:

„Могучий Боже, справедливо ти
Наслав на мене сю страшную кару,
Бо я заслїплений забув свою
Обіцянку. Будь милостивий, Боже,
Ще раз охорони мене від смерти
І продовжи житє моє земнеє,
Щоб я покутою і добрими дїлами
Міг на спокійну смерть і на спасенє
Душі по смерти тут ще заробити“.

Чи та молитва, чи та самопоміч
Доконана у небезпечній хвилї
Допомогла йому, досить що він
Проспавши ся почув, що біль в нозї
Вменшив ся і пухлина потахає.
За кілька день він видужав зовсїм
І враз із тим забув свою молитву,
Забув про те, в чім обіцяв ся Богу,
І далї вів житє своє звичайне.

Отак пройшли ще місяці чотири.
Вже деревляная шкатулка в того
Господаря була трохи не повна
Найкрасших камінців і ріжнобарвних
Кришталїв. Вид їх звеселяв день в день
Господареву душу й проганяв
Із неї всяку думку про покуту,
Про добрії дїла й душі спасенє.
Гадюки він беріг ся як лиш міг,
Та все таки в одну горячу ніч,
Коли в своїй колисці пуховій
Не міг заснути, він почув її,
Як тихо виповзла йому на груди,
І висмотривши місце укусила
Проти самого серця.

Крикнув з болю
Укушений, та не було вже змоги
Нїяким способом собі ратунок дати.
Отак промучивши ся до схід сонця
Він і помер і довгі днї лежав
У тій колисці у запертім домі,
Поки аж сморід трупа не покликав
Сусїдів, що відбивши двері дому
Знайшли його мертвого. Не діткнув
Нїхто з них нї одної річи в домі,
Нї трупа, нї того, що з ним було.
Покликано жерців і ті забрали
Усе добро його й мертвеє тїло.
Добро пішло на храм, а тїло спухле
І чорне від гадючої отрути
Не віддали священному огневи,
Лиш закопали в землю наче стерво
Тай і душі його добром не помянули.

Зміст.

Стр.

1) Передне слово — написали [redacted] і др. Іван Франко III

2) Про житє Михайла Драгоманова подав [redacted] VIII

1. *Михайло Драгоманов:* Казка Богдана Хмельницкого . . . . . .
2. *Байка про вужа в домі.* Польські, чеські та церковно-славянський варіянти 33
3. *Іван Франко:* На святоюрській горі — поема . . 47
4. *Староруська притча про гадюку в домі* 65
5. *Іван Франко:* Притча про захланність 81

B-207
1996 1992р.
B 207
2-3